

Lucretiuksen filosofia ja käsitykset jumalista

Iiro Heikkilä
Uskonnonfilosofia
6.2.2023

Tiivistelmä

Tiedekunta: Teologinen tiedekunta

Koulutusohjelma: Teologian ja uskonnotutkimuksen maisteriohjelma

Opintosuunta: Kirkkojen ja uskonnollisten yhteisöjen asiantuntijatyö

Tekijä: Iiro Heikkilä

Työn nimi: Lucretiuksen filosofia ja käsitykset jumalista

Työn laji: Maisterintutkielma

Kuukausi ja vuosi: Helmikuu 2023

Sivumäärä: 55

Avainsanat: Lucretius, uskonnonfilosofia, Epikuros, epikurolaisuus, atomismi

Ohjaaja tai ohjaajat: Timo Koistinen

Säilytyspaikka: Helsingin yliopiston kirjasto

Muita tietoja: Uskonnonfilosofia, antiikki, filosofia, atomismi, antiikin jumalat, jumalakuva epikurolaisuus, Lucretius, Epikuros, Demokritos, metafysiikka, tietoteoria, kuolema, sielu, avaruus, maailmanselitys, aatehistoria

Tiivistelmä: Tutkimus on filosofian historian aatehistoriaa, jota tehdään kirjallisuuden avulla. Tutkimuksessa tarkastellaan atomistien ja erityisesti Lucretiuksen filosofiaa ja jumalakäsityksiä. Muita tunnettuja Atomisteja antiikissa olivat esimerkiksi Demokritos (460–370 eaa.) ja Epikuros (341–270 eaa.), joita esitellään tutkimuksessa. Lucretius oli Roomalainen filosofi ennen ensimmäistä vuosisataa noin (97–55eaa).

Tutkimus jakautuu kuuteen erilliseen osioon. Aluksi ensimmäisessä osiossa esitellään Lucretiuksen vaikuttanutta filosofista koulukuntaa nimeltä epikurolaisuus. Ennen epikurolaisuutta esitellään antiikin atomiopin historiaa ennen Epikurosta, jolloin esitellään Demokritos ja Leukippos. Tutkimuksessa esitellään epikurolaisuuden perustaja Epikurosta ja hänen etiikkaansa, tietoteoriaansa ja käsityksiään jumalista sekä Epikuroksen vaikutusta Lucretiuksen. Lucretiuksen filosofiassa tarkastellaan atomeita, avaruutta, kuvaoppia, skeptisismää, sielun käsityksestä, kuoleman tulkintaa ja etiikkaa. Tutkimuksessa tarkastellaan Lucretiuksen käsityksiä jumalista sekä eri tutkijoiden näkemyksiä Lucretiuksen jumalakäsityksistä. Tutkimuksessa tarkastellaan myös Rooman uskonnollisuutta ja uskontoon viittaavia käsitteitä. Tutkimuksessa esitetään lyhyesti runo, jossa Lucretius kuvaa Roomalaista Venus jumalaa. Viimeisessä luvussa esitellään myös Lucretiuksen myöhempää vaikutusta filosofiaan, kulttuuriin ja tieteeseen. Lucretiuksen teoksista käytän lähteenä pääasiassa Paavo Nummisen kääntämää ja johdannolla varustettua teosta nimeltä Maailmankaikkeudesta (*De rerum natura*). Tutkimuksen tavoitteita on todistaa Visa Heleniuksen tekemän tutkimuksen johtopäätöksiä Lucretiuksen ongelmallisista jumalista oikeiksi ja kuvata antiikin atomiopin suhdetta antiikin jumalauskoon.

Sisällys

1. Johdanto.....	1
1.1 <i>Titus Lucretius Carus</i>	2
1.2 <i>De rerum natura</i>	3
2. Atomiopin historia ennen Epikurosta	6
3. Epikuros ja epikurolaisuus	9
3.1 <i>Epikuroksen tietoteoriat</i>	12
3.2 <i>Epikuroksen etiikka</i>	15
3.3 <i>Epikuroksen jumalat</i>	19
3.4 <i>Epikuroksen vaikutus Lucretiukseen</i>	20
4. Lucretiuksen filosofia	22
4.1 <i>Lucretiuksen atomit ja avaruuden alkuperä</i>	22
4.2 <i>Lucretiuksen tietoteoria, kuvaoppi, havainto ja skeptismi</i>	28
4.3 <i>Lucretiuksen kuvaoppi ja havainnon teorian kritiikkiä</i>	29
4.4 <i>Lucretiuksen tulkinta sielusta ja etiikasta</i>	31
5. Lucretius ja jumalat	37
5.1 <i>Uskonto antiikin Roomassa</i>	37
5.2 <i>Lucretiuksen usko jumaliin</i>	42
5.3 <i>Lucretiuksen teologiset tulkinnat</i>	43
5.4 <i>Venuksen ylistys</i>	45
6. Johtopäätökset.....	48
Lähteet ja kirjallisuus	50

1. Johdanto

Tutkimuksen tehtävä on tutkia ja esitellä antiikin atomistien ja erityisesti Titus Lucretius Caruksen filosofiaa sekä käsityksiä ja tulkintoja jumalista, kirjallisuuden avulla. Jatkossa käytän Titus Lucretius Caruksesta nimeä Lucretius. Alussa esittelen lyhyesti Lucretiuksen ja mahdollisesti hänen tunnetuimman teoksensa *De rerum natura*.¹ Teoksesta käytän jatkossa lyhennettä *DRN*. Esittelen lyhyesti aikakauden, jolloin Lucretius eli, sekä aikakauden mahdollisen vaikutuksen hänen ajatteluunsa.

Perehdyn Lucretiukseseen vaikuttaneeseen filosofiseen koulukuntaan nimeltä epikurolaisuus. Ennen epikurolaisuutta esittelen antiikin atomiopin historiaa ennen Epikurosta, jolloin esittelen Demokritoksen ja viittaan lyhyesti Leukippokseen. Esittelen epikurolaisuuden perustajan Epikuroksen ja hänen koulukuntansa, etiikkaansa, tietoteoriaansa ja käsityksiään jumalista sekä Epikuroksen vaikutusta Lucretiukseseen.

Lucretiuksen filosofiassa keskityn atomeihin, avaruuteen, kuvaoppiin, skeptisismiin, sielun käsitykseen, kuoleman tulkintaan ja etiikkaan. Tarkastelen Lucretiuksen käsityksiä jumalista sekä eri tutkijoiden näkemyksiä Lucretiuksen jumalakäsityksistä. Sen jälkeen esittelen Rooman uskonnollisuutta ja uskontoon viittaavia käsitteitä. Viittaan lyhyesti runoon, jossa Lucretius puhuu jumalista. Viimeisessä luvussa esittelen johtopäätökset aiheesta. Lopuksi tarkastelen Lucretiuksen myöhempää vaikutusta filosofiaan, kulttuuriin ja tieteeseen.

Aiemmin Lucretiuksen jumalakäsityksiä on tutkinut Visa Helenius (2020) tutkielmassa: *Sine dis? Lucretiuksen ongelmallisista jumalista*.² Heleniuksen tutkimustulos oli, että Lucretiuksen jumalat olivat ongelmallisia, koska hän kieltää epäsuorasti jumalten olemassaolon. Heleniuksen mukaan Lucretiuksen jumalilta puuttuvat olemassaololle vaadittavat kyvyt, vaikka Lucretius ajattelee, että jumalat ovat olemassa olevia olioita. Lucretius käyttää jumalakäsitykseensä vetoamisessa enemmän retorisia kuin rationaalisia perusteluja. Lucretius vetoaa välillisiin auktoriteetteihin, esimerkiksi jumalten pelon haitallisuuteen, taikauskoon, mytologiaan ja epikurolaisuuteen. Heleniuksen mukaan Lucretius tarkastelee jumalien käsitteitä negatiivisesti ja positiivisesti. Lucretius kuvaa monipuolisesti jumalien negatiivisia ominaisuuksia, joita on esimerkiksi maailmassa oleminen ja kaikkivoipaisuus. Lucretius vastustaa erityisesti taikauskoa. Heleniuksen mukaan Lucretiuksen positiivisiin väitteisiin jumalista on monia esimerkiksi, että he ovat autuaita,

¹ Suom. Maailmankaikkeus. Suom. Paavo Numminen 1965.

² Helenius 2020.

vaikeasti ymmärrettäviä, hienorakenteisia, omaehtoisia, itsenäisiä, rauhassa eläviä ja kuolemattomia.³

1.1 Titus Lucretius Carus

Lucretiuksesta ei tiedetä paljon, eikä hänen syntymäaikaansa voi sanoa tarkasti. Lucretiuksen kuolinvuosi on yhden lähteen mukaan 55 eaa.⁴ Lucretiuksen väitetään eläneen noin vuosina 97–55eaa.⁵ Lucretius syntyi Roomassa, ja hän oli mahdollisesti Memmiuksen ystävä. Todennäköisin Memmius oli Gaius Memmius. Gaius Memmius oli preettori, runoilija ja vävy Filhelleenille. Memmiukseen liittyvistä yhteydestä voi pitää todennäköisenä sitä, että Lucretius olisi ollut osa ylimyspiirejä tai hänellä olisi mahdollisesti ollut kytkös ylimyspiireihin.⁶ Tämä tiedetään siitä, että Lucretius oli omistanut *DRN* teoksessaan yhden kirjan luvun kokonaan Memmiukselle.⁷

Lucretiuksen elinaikana (n. 100–50 eaa.) oli monia sekasortoja samaan aikaan käynnissä. Rooman tasavallan loppuaika on mielletty oikeanlaiseksi vaaran ajaksi, koska esiintyi poliittista väkivaltaa, sotia, moraalin voimakasta vähentymistä ja kattavasti mielenosoituksia. Lucretiuksen aikakauteen Roomassa kuuluu esimerkiksi seuraavia tapahtumia: monia sotia, voitettujen alueiden vastarinnat, Sullanin hallituskausi, Spartacuksen orjavastarinnat, Rooman laajentumisen jatkuminen, Ciceron poliittinen työ, ensimmäinen *triumviraatti* ja *Catilinan salaliitto*. Rooman tasavallan lopulla tapahtuneet siirtymiset koskivat etenkin aatteellisiin, poliittisiin ja kulttuurillisiin osatekijöihin, mutta myös sodankäyntiin, ekonomisiin ja yhteiskunnallisiin toimijoihin.⁸ Tutkija Jürgen von Ungern-Sternberg korostaa, että Rooman loppuaikojen tuska koski etenkin maalaisväestöä ja vähävaraisia ihmisiä,⁹ mutta poliittiset hävitykset liittyivät yhteiskunnan eliittiin.¹⁰

³ Helenius 2020, 61–63.

⁴ Koskenniemi 1953, 7.

⁵ Sihvola & Thesleff 1994, 365.

⁶ Helenius 2020, 4.

⁷ Numminen 1965, 32–33; Titus Lucretius, Carus Maailmankaikkeudesta (Suom. Paavo Numminen 1965, 56).

⁸ Minyard 1985, 1.

⁹ Von Ungern-Sternberg 2004, 106.

¹⁰ Helenius 2020, 8.

1.2 *De rerum natura*

Lucretius kuvaa *DRN*-teoksessaan perinpohjaisen yksityisen omistautumisen *Epikuroksen fysiikkaan* pohjautuvan sovituksen. Lucretiuksen *DRN*-teoksesta ei olla vakuuttuneita, oliko teos saatu loppuun ennen Lucretiuksen kuolemaa. Cicero sai *DRN*-teoksen omakseen, muokkasi sen päätökseen ja levitti teosta eteenpäin.¹¹ Vuonna 1414 humanisti Poggio Bracciolini löysi Lucretiuksen *Maailmankaikkeudesta*-teoksen saksalaisesta luostarista.¹² Kirkolliset asiantuntijat tuomitsivat Braccioliin löytämän teoksen seuraavalla vuosisadalla laittomaksi. Lucretiuksen teos esitti epikurolaisuutta, jonka katsottiin vastustavan kristinuskoa.¹³ Lucretiuksen kirjoittama teos *DRN* on ehdottomasti kaikkein parhaiten säilynyt tulkinta epikurolaisista opeista.¹⁴

DRN on opaskirja epikurolaiseen filosofiaan, joka on säilynyt melkein täydellisesti. Teos on mittava sen aikainen latinankielisistä filosofisista töistä. Oletetaan, että *DRN* olisi kirjoitettu ensimmäisen vuosisadan puolivälin tienoilla. Tasavallan ajanjakson loppua Lucretiuksen kirjoittama runo *DRN* kuvaa monella tavalla. Esimerkiksi runo puhuu maailman tuhoutumisesta, rakkauden haitallisuudesta, Ateenan rutosta ja pessimistisestä ihmiskuvasta. *DRN*-teoksen lähdearvo ja sisältö on huomattava. Esimerkiksi huomattavan teoksesta tekee se, että teos täydentää kuvaa varsinaisesta epikurolaisuudesta ja ilmaisee aikakautensa toisenlaisia tulkintoja epikurolaisuudesta. *DRN* on yksi monista esimerkeistä epikurolaisesta filosofiasta. Lucretiuksen tapauksessa on hyvä puhua epikurolaisuuden sovellutuksesta kahdesta eri syystä. Ensimmäiseksi Lucretiuksen loppuajan roomalainen kulttuuri oli erilainen kuin Epikuroksen Ateena. Toiseksi Lucretiuksen kytköksistä muihin Italian niemimaalla vaikuttaneisiin epikurolaisiin koulukuntiin ei voida olla täysin varmoja. Epikurolainen koulu, joka vaikutti etenkin Italian niemimaalla, oli *Filodemoksen* koulukunta.¹⁵

Rooman tasavallan kaoottinen loppuaika ja Lucretiuksen *DRN*-teoksen välinen yhteys on kiinnostusta herättävä. Loppuajan kaoottisuus on oletettavimmin liittynyt kirjan pääkohtien muodostumiseen ja kirjan alkuperään. Osa on tulkinnut, että *DRN*-teoksen aikomuksena on ollut tarkentaa uudesta näkökulmasta roomalaisia vakiintuneita *arvoja* ja *hyveitä*. *DRN* vastustaa välillisesti ja avoimesti *roomalaisen kulttuurin* tapoja. *DRN* kiistää Rooman tasavalta-ajan sivistysvaltion tarkoituksen tärkeimmistä rakenteista. Kysymys

¹¹ Sihvola & Thesleff 1994, 365.

¹² Korhonen & Kivimäki 2006, 198–199.

¹³ Prospero 2007, 214.

¹⁴ Tenkku 1981, 118.

¹⁵ Helenius 2020, 4.

Lucretiuksen turvallisuuden tunteen heikkenemisestä saattaa kertoa se, että Lucretius kirjoittaa *DRN-teoksessaan* tuhoutumisesta, kuolemasta ja sodankäynnistä. Lucretiuksen kuolemanpelkoon liittyvä tulkinta on helposti muutettavissa yksityiseksi kysymyksenasetteluksi. Kysymyksenasettelussa keskusteltaisiin siitä, kuinka Lucretius kokee kuoleman.¹⁶ Lucretiuksen kannalta on tulkinnanvaraista, mitkä ovat Lucretiuksen epikurolaisuuteen liittyvät lähteet. Todennäköistä on myös se, että Lucretius ilmentää perusteellisesti erillistä ja persoonallista Roomassa vaikuttanutta epikurolaisuutta.¹⁷

Teoksen ensimmäinen luku esittelee atomien kykyjä ja atomismin toimintaperiaatteita. Toisessa luvussa kuvataan atomien kasaantumista ja atomismia tarkemmin. Kolmas luku kuvaa kuoleman pelkäämisen typeryyttä, maan asukkaiden *kuolevaisuutta* ja sielun materiaalista olemusta. Neljäs luku kuvaa kehon ja mielen yhteenliittymää ja ihmisen havaitsemista. Viidennessä luvussa esitellään universumin ja telluksen ominaispiirteitä, esimerkiksi kulttuuria ja eloa maapallolla. Kuudes luku kuvaa luonnossa tapahtuvia ilmiöitä. Teos loppuu Ateenan ruttoon, jonka ajatellaan olevan lohduton selitys teoksen loppumiselle. Ateenan rutolla katsotaan olevan yhtäläisyyksiä pelkoon kansakunnan hajoamisesta tai rappeutumisesta.¹⁸

Lucretiuksen filosofinen opetusruno *DRN* (suom. *Maailmankaikkeudesta*) käyttää runossaan latinalaista heksametri-muotoa.¹⁹ Daktyylinen heksametri on yksi kreikkalaisten ja latinalaisten runouden rytmeistä, joka on osa metriikkaa eli runomittaoppia. Runoudelle on ominaista se, ettei se perustu tavujen painoon, kuten myöhemmässä runoudessa. Kreikkalainen ja latinalainen runous pohjautuvat tavujen laajuuteen. Lyhyistä ja pitkistä tavuista muodostettiin monenlaisia runomittoja. Antiikin runoudessa ei ollut loppusointua. Esimerkiksi pitkälle tavulle voitiin monesti vaihtaa kaksi lyhyttä tai päinvastoin samoin. Daktyylinen heksametri on yksi esimerkki runomittaopeista. Daktyylinen heksametri on *eepin runouden* pituus. Metron (lat/kr: *metrum*) tarkoittaa *runomittaopissa* runon säkeen *pienintä* osatekijää. Antiikin runoudessa ei niinkään käytetä käsitettä *runojalka*. Dimetrillä tarkoitetaan samanlaisen metronin toistuvuutta kaksi kertaa perätysten.²⁰

Roomalaisen kirjallisuuden merkittävin vaihe oli Rooman tasavalta-ajan lopulla. Lucretiuksen ohella runoilijoista oli vallassa, esimerkiksi *neoteerikot*. Tunnettu neoteerikko

¹⁶ Helenius 2019, 12.

¹⁷ Helenius 2019, 13.

¹⁸ Sihvola & Thesleff 1994, 366.

¹⁹ Sihvola & Thesleff 1994, 365.

²⁰ Castrén & Pietilä-Castrén 2000, 341–342.

on esimerkiksi Catullus²¹. Leonard Palmerin mielestä Lucretius ei oppinut oppikirjamaista ja puhdasta Rooman merkittävimmän runollisen ajan latinaa. Tämä puutteen voi huomata esimerkiksi arkaismin käytöstä. Palmerin mielestä Lucretius on oivallinen kielimestari, joka näkyy arkaismin ja glossien havaintokykyisestä soveltamisesta. Lucretiuksen *DRN*-teos ei ole vanhahtava kirja.²²

Lucretius on saanut vaikutteita runoilija Enniukselta (239–169 eaa.). Ennius oli edelläkävijä latinankielisessä runoudessa ja edusti hellenististä suuntausta. Enniuksen merkitys Lucretiukseen on merkittävä.²³ Elaine Fanthamin mukaan Lucretius näkee itsensä *DRN* huomattavien kirjoittajien Homeroksen (n. 700-luku eaa.)²⁴ ja Enniuksen (n. 239–169 eaa.) perijänä.²⁵ Monica Gale mukaan tutkijat ovat melko erimielisiä Lucretiuksen ja aikaisemman runouden välisestä yhteydestä. Gale:n mukaan Lucretius on varsin tietoinen monenlaisista antiikin runoperinteistä. Lucretiuksen runon *DRN* on Gale:n mukaan arvostelu runoperinteille ja samalla *roomalaiskreikkalaisen* kirjallisuuskokoelman loppuunsaattamiselle.²⁶ Lucretius kertoo teoksen pohjautuvan aiempiin kreikkalaisiin runoilijoihin, joihin sisältyy nimiä: Euripides,²⁷ Sofokles,²⁸ Pindaros²⁹ ja Homeros. Lucretius on mahdollisesti saanut runoilijoilta tarun erityispiirteet, mutta Lucretiuksen esiintuomille symboleille esityksille ei löydy muiden kirjoittajien tekemää alkuperää.³⁰ Perustelu Lucretiuksen valinnalle siitä, että hän käyttäisi runon sijaan proosatyylä, on ainakin Edward Kenney ilmaissut, että Lucretius piti *runomuotoa* korkealaatuisimpana valintana.³¹

Suomennoksesta osa tutkijoista, kuten H. K Riikonen ja Sari Kivistö, ovat tulkinneet, että Lucretiuksen *Maailmankaikkeudesta* -teokselle pitäisi tehdä proosasuomennos. Proosasuomennoksen perusteluiksi sanotaan otteet suomennoksesta, jossa käsitellään Lucretiuksen atomioppia. Atomiopin suomennoskohdat ovat herättäneet paljon keskustelua. Riikonen ja Kivistö keuhvat kirjaa mittavista kommentaareista.³²

²¹ Castrén & Pietilä-Castrén 2000, 98. Gaius Valerius Catullus (n. 87/84–54 ekr) Roomalainen lyyrinen runoilija.

²² Palmer 1995, 106–107.

²³ Sihvola & Thesleff 1994, 365.

²⁴ Castrén & Pietilä-Castrén 2000, 220. Kreikkalainen runoilija ja rapsodi.

²⁵ Helenius 2019, 13.

²⁶ Gale 2007, 74.

²⁷ Castrén & Pietilä-Castrén 2000, 159–161. Euripides (n. 485/480–406 eaa.) Ateenalainen tragediarunoilija.

²⁸ Castrén & Pietilä-Castrén 2000, 532. Sofokles (n. 497/496–406/405 eaa.) Attikalainen tragediakirjailija.

²⁹ Castrén & Pietilä-Castrén 2000, 426. Pindaros (n. 522/518–442/438 eaa.) Kreikan suurin kuorolyyrikko.

³⁰ Numminen 1965, 107.

³¹ Helenius 2019, 13.

³² Kivistö & Riikonen 2007, 49.

Atomiopilla ja epikurolaisuudella on ollut suuri vaikutus uudella ajalla, jolloin *vanha* aristoteelainen teleologinen luontokäsitys oli häviämässä. Atomioppia eivät soveltaneet uudella ajalla vain filosofit, kuten Pierre Gassendi, Thomas Hobbes ja Francis Bacon. Luonnontieteilijätkin alkoivat uudella ajalla kokea houkuttelevina antiikinatomismin ja hiukkasteoriat. Esimerkiksi luonnontieteilijöihin lukeutui edellä mainittu Gassendi, mutta myös kemisti Robert Boyle, Nicolas Lémery ja Isaac Newton.³³ Ranskassa varhaismodernin aikakaudella Lucretiuksen teoksella oli suuri vaikutus esimerkiksi Michel de Montaigneen, tieteellisen runouden kehittymiseen, rationalistien eli järkeä korostavien filosofien ja libertiineihin eli varhaismodernien vapaa-ajattelijoiden nousuun.³⁴ Eric Baker esittää, että valistuksen ajalla melkein kaikki ajattelijat olivat ainakin vähän tutustuneet Lucretiuksen ajatuksiin.³⁵ Atomistit vaikuttivat Karl Marxin ajatteluun voimakkaasti. Karl Marx käyttää esimerkiksi hänen väitöksessään *Demokritoksen ja Epikuroksen luonnonfilosofian ero* yhtenä lähteenä Lucretiuksen *DRN*-teosta.³⁶ Marx omaksui Lucretiukselta ainakin käsityksen atomien satunnaisesta liikkeestä, teleologian vastustamisesta ja Lucretiuksen jumalakäsityksen, jota Marx piti mytologisena.³⁷ Jotkut moderneista ateisteista ovat katsoneet Lucretiuksen puhuneen omien aatteidensa puolesta.³⁸ Lucretiuksen kuvauksia kykenee tänä päivänä havaitsemaan monessa paikassa. Esimerkiksi Esko Valtaoja siteeraa Lucretiusta tarkastellessaan mahdollisuutta maapallon ulkopuolisesta elämästä.³⁹ Kirjailija Italo Calvino tarkastelee Lucretiuksen atomiyhdistelmien ja atomismin välistä sidosta pienuuden ja keveyden käsitteisiin.⁴⁰

2. Atomiopin historia ennen Epikurosta

Tunnetuimmat atomistit ennen epikurolaisia olivat Leukippos ja Demokritos (460–370 eaa).⁴¹ Leukippoksesta ei tiedetä juuri mitään, mikä voisi myöhemmin osoittautua erehtyväiseksi. Jo antiikin aikana Epikuros epäili, onko Leukippos todella elänyt.⁴² Epikuros oli epävarma oman oppijärjestelmänsä erityisyydestä, minkä seurauksena Epikuros mielellään kritisoi muita filosofeja. Aristoteles kuitenkin näki Leukippoksen perustajana

³³ Heiskanen 2005, 19–20.

³⁴ Ford 2007, 227 & 228.

³⁵ Baker 2007, 274.

³⁶ Marx 2005, 216.

³⁷ Heiskanen 2010, 122–123.

³⁸ Colman 2009, 228.

³⁹ Valtaoja 2019, 142–143.

⁴⁰ Calvino 1995, 27.

⁴¹ Sihvola & Thesleff 1994, 62–63.

⁴² Salomaa 1938, 39.

atomiopille. Monet atomismin käsitteet ovat todennäköisesti alkujaan häneltä, mutta Leukippoksen kirjallisuutta ei tunneta suuremmin.⁴³ Demokritoksen väitetään olleen Leukippoksen oppilas. Leukippoksen opit ovat vahvasti punoutuneet yhteen Demokritoksen oppeihin. Oppeja on melkein mahdotonta erottaa toisistaan.⁴⁴

Demokritoksen atomit kuuluivat jaettuun olemassa olevaan tyhjän tilan lisäksi ja atomit edustivat materiaa. Demokritos kuvailee atomeja materiaasta koostuviksi *kappaleiksi*, joita on rajaton määrä. Atomit ovat eri kokoisia ja näkymättömiä kokonsa vuoksi. Demokritoksen mukaan ne ovat ajattomia, kaiken sisältäviä ja jakamattomia. Atomit pitävät muotonsa *ikuisesti* ja atomeja on loputtoman monenlaisia. Atomit poikkeavat toisistaan vain muodon, *painon*, *aseman* ja sijoittelun mukaan. Atomit *liikkuvat* tyhjiydessä eri vauhtia riippuen atomin painosta. Atomeilla ei ole toisia siirtymisiä kuin tila ja sijoittelu. Atomien pyöriessä tyhjiössä ja iskeytyessä toisiinsa syntyy sivuliikkeitä, joissa erityisesti raskaammat atomit jäävät toisiin atomeihin kiinni muotonsa takia. Raskaampien atomien ympärille tulee kevyempiä atomeja, kuten maa, jonka ympärillä on ilma. Demokritoksen mukaan universumikin oli syntynyt atomien liikkeen ja painon mukaisesti. Demokritokselle atomit ovat *ideoita*. Demokritoksen mukaan olioiden ensisijaisia ominaispiirteitä ovat *kovuus*, *tiheys* ja *paino*, ja ne ovat olemassa olevia. Olioiden toissijaiset ominaispiirteet, kuten *maut*, *värit* ja erilaiset säädöt, ovat viitteellisiä ja kokijasta riippuvaisia tai virheellisiä. Aistimme eivät tulkitse ja koe maailmaa tarpeeksi syvällisesti siten, että näkisimme mitättömimmät kappaleet *olioista*. Demokritoksen mielestä aistien vastaanotto on hämärää tietoa, koska emme pysty tietämään olioiden sisäiseen *olemukseen*. Tietäminen olioista voi saavuttaa ainoastaan järkeilemällä. Ajattelemisenkin on aineellista.⁴⁵ Sielu on Demokritoksen mukaan ajallinen.⁴⁶ Demokritoksen tarkastelu jää selkeästi teoreettiseksi, koska hän ei pyri selvittämään tarkemmin sitä, miten atomeista tulee *tapahtumia*, *olioita* tai *aineksia*.⁴⁷

Demokritos ajatteli, että ei ole olemassa katoamista tai syntymistä. Olemassa oleva on katoamatonta ja syntymätöntä.⁴⁸ Kaikkeus muodostuu atomeista. Demokritoksen mukaan vain ihmisten uskomuksissa on olemassa kaikki muu. Demokritoksen mukaan maailmoja on lukemattomasti, maailmat häviävät ja syntyvät. Atomit kulkeutuvat maailmankaikkeudessa

⁴³ Numminen 1965 46–47; Leukippoksen tunnettu kirjallisuus viittaus löytyy esimerkiksi: Diogenes Laertios, Merkittävien filosofien elämät ja opit. (Suom. Marke Ahonen 2002, 339–340)

⁴⁴ Salomaa 1938, 39.

⁴⁵ Salomaa 1935, 40–41.

⁴⁶ Sihvola & Thesleff 1994, 68.

⁴⁷ Sihvola & Thesleff 1994, 66.

⁴⁸ Salomaa 1935, 40.

kierrevirtauksena. Atomit ovat muutoksen ja vaikutuksen ulkopuolella kiinteytensä takia. Demokritoksen mukaan mikään ei häviä tai synny siihen, mitä ei ole.⁴⁹

Demokritos ajatteli, että me näemme, koska kuvat törmäävät meihin. Demokritoksen ajattelussa kaikki syntyy *välttämättömyydestä*. *Välttämättömyys* on peräisin kierrevirtauksesta, joka on *välttämättömyyden* alun syy.⁵⁰ Demokritoksen mukaan ajatus satunnaisuudesta oli seurausta ymmärryksen puutteesta.⁵¹ Demokritoksen tavoite ei ole nautinto vaan hyvä mieli. Hyvä mieli tarkoittaa pysyvää tilaa, missä sielu jää vakaaksi ja tyyneksi, eivätkä taikausko, pelko tai muut tunteet traumatisoi ihmistä. Hyvän mielen yksi synonyymi on hyvinvointi, jolle on useita muitakin nimiä olemassa.⁵² Tasapainon tila saadaan sillä, kun ei tavoitella *kunniaa*, *valtaa* tai *rikkauksia*. Tasapainon tilaan päästäkseen tulee pyrkiä kehittämään henkisiä arvoja enemmän kuin aineellisia ja kantaa syvä tietämys oikeasta ja väärästä.⁵³ Demokritoksen mukaan ihminen pystyy osittain kontrolloimaan minuuttaan siten, että käytetään aistein saatavia vaikutelmia positiivisella tavalla. Samalla kaikki yhteiskuntaluokat pystyvät antamaan tukensa toisilleen yhteenkuuluvuuden nimissä.⁵⁴ Demokritos osoittaa suurta arvostusta elämänmyönteisyyttä kohtaan.⁵⁵

Esimerkiksi Platon⁵⁶ ja Aristoteles⁵⁷ eivät pitäneet Demokritoksen materialismista, teleologian ja mekanistisuuden puutteesta.⁵⁸ Platon halusi, että kaikki Demokritoksen kirjat kerättäisiin yhteen paikkaan ja poltettaisiin. Demokritoksen teoksia on säilynyt nykyaikaan vain valikoituja kohtia, joten historia toteutti Platonin toiveen.⁵⁹ Demokritoksesta voi arvella, että mikäli hänen julkaisuistansa suurempi osa olisi kestänyt aikaa, verrattaisiin Demokritosta filosofina ja edelläkävijänä esimerkiksi Aristoteleeseen tai Platoniin.⁶⁰ Demokritoksen atomiopin omaksui Epikuros, ja Epikuroksen ajatukset siirtyivät Lucretiukselle.⁶¹

Demokritoksen mukaan tietomme jumalista ovat virheellisiä, koska emme voi olla täydellisesti selvillä jumalista ja nähdä heitä. Jumalat ovat läpinäkyviä, jotka leijailevat

⁴⁹ Diogenes Laertios, Merkittävien filosofien elämät ja opit. (Suom. Marke Ahonen 2002, 343)

⁵⁰ Diogenes Laertios, Merkittävien filosofien elämät ja opit. (Suom. Marke Ahonen 2002, 343)

⁵¹ Salomaa 1935, 41.

⁵² Diogenes Laertios, Merkittävien filosofien elämät ja opit. (Suom. Marke Ahonen 2002, 343)

⁵³ Salomaa 1935, 42.

⁵⁴ Sihvola & Thesleff 1994, 69.

⁵⁵ Salomaa 1935, 42.

⁵⁶ Sihvola & Thesleff 1994, 112–117. Platon oli kreikkalainen filosofi (n. 427–347 eaa.).

⁵⁷ Saarinen 1985, 50. Aristoteles oli kreikkalainen filosofi (384–322 eaa.).

⁵⁸ Sihvola & Thesleff 1994, 66.

⁵⁹ Tenkku 1981, 20.

⁶⁰ Numminen 1965, 47–48.

⁶¹ Kajanto 2007, 120.

ilmakehässä. Jumalten läpinäkyvyyden syy on se, että ne koostuvat *hienoista atomeista* ja ovat suuri kokoisia. Demokritoksen mukaan kaikki esineet ja elolliset olennot viestivät *kuvilla*. Ihmisten atomit selviytyvät selvästi vähäisemmän ajanjakson elossa kuin jumalien atomit.⁶² Demokritos tulkitsee uskonnon synnyn alkukantaisesta pelon tunteesta johtuvaksi. Demokritokselle filosofian tehtävänä on johdattaa ihminen pois peloista.⁶³ Demokritoksen mielestä kaikenlainen palvonnallinen toiminta oli perusteetonta, koska jumalat eivät pystyneet toimimaan *välttämättömyyden hallitsemassa maailmassa* (kr: *ananke*). Tiedämme jumalista ainoastaan ennustusten kautta, jotka olemme nähneet nukkuessamme.

Demokritoksen mukaan jumalat vaikuttavat yhteen asiaan: runoihin. Runot, jotka syntyvät jumalallisen innostuksen (kr: *entusiasmi*) tilassa ovat hienoja ja pitkäikäisiä.⁶⁴ Demokritoksen filosofian tavoitteena on päästää ihminen *vapaaksi kaikista peloista*, koska etiikka on filosofian todellinen tehtävä. Demokritoksen mielestä ihmisen ei tule etsiä apua ongelmiinsa uhrirituaaleista tai jumalista, vaan omista elämän käyttäytymistavoista ja tyyleistä.⁶⁵

3. Epikuros ja epikurolaisuus

Epikuros eli vuosia 341–270 eaa. ja laittoi koulukuntansa liikkeelle arviolta vuonna 306.

Epikurolainen koulukunta oli Epikuroksen eläessä kooltaan vähäinen. Epikuroksen tärkeimmät oppilaat olivat esimerkiksi Leontion, Metrodoros ja Kolotes.⁶⁶ Epikuroksen vanhemmat olivat tulleet Ateenaan siirtolaisina Samoksella tapahtuneen menetyksen jälkeen. Ateenaan Epikuroksen vanhemmat muuttivat ennen Epikuroksen syntymää. Epikuroksen isä oli Neokles ja työskenteli koulun opettajana. Epikuroksen äiti, Khairestrata, oli historiallisten kuvausten mukaan puoskaripapitar. Puoskaripapittarella tarkoitetaan henkilöä, joka kierteli eri taloissa järjestämässä taikauskaisia puhdistusmenoja. Epikuros sai mahdollisesti toimia äitinsä apuna rituaaleissa. Epikuros mahdollisesti alkoi sinä aikana kokea inhoa taikauskoja kohtaan. Epikuros ja hänen vanhempansa joutuivat lähtemään Ateenasta, koska Ateenasta ajettiin pois samoslaiset maahanmuuttajat. Lapsena Epikuros eli monessa paikassa Vähässä-Aasiassa. Vähässä-Aasiassa oleilun aikana Epikuros alkoi opiskelemaan filosofiaa. Epikuros opiskeli tiettävästi Demokritoksen ja Platonin filosofiaa. Epikuros toimi filosofian opettajana vuonna 311 Mityleneessa sekä hieman myöhemmin Lampsakoksessa. Epikuros sai Lampsakoksesta paljon innostuneita oppilaita esimerkiksi Koloteksen ja Metrodoruksen.

⁶² Kivimäki & Korhonen 2006, 185.

⁶³ Salomaa 1935, 42.

⁶⁴ Kivimäki & Korhonen 2006, 185.

⁶⁵ Salomaa 1935, 42.

⁶⁶ Sihvola & Thesleff 1994, 280–281, 303.

Vuonna 307 Epikuros asettui Ateenaan asumaan, osti puutarhan ja talon. Puutarhan ja talon oston yhteydessä Epikuros avasi lähtemättömän veljeskunnan. *Yhteisö* noudatti Epikuroksen toimintaperiaatteita. Epikuros ei mahdollisesti antanut luento-opetusta, mutta Epikuros keskusteli opetuslastensa kanssa itseään kehittävästi, minkä seurauksena Epikuros täydellisti filosofisen oppinsa yksityiskohtia myöten.⁶⁷ Epikuros muotoili opetuksensa mietelauseenomaiseen tai lyhyeen pituuteen, koska opetuslasten päämääränä oli hallita Epikuroksen opit *ulkoa*.⁶⁸ Epikuroksen kouluun Ateenassa hyväksyttiin jäseniksi orjia ja naisia, koska he olivat Epikurokselle tasa-arvoisia muiden oppilaiden rinnalla.⁶⁹

Aristoteles ja Aristoteleen koulukunnan oppilaat olivat tieteentekijöitä, jotka tutkivat, etsivät, pohtivat ja järjestelmällistivät monenlaisia kokemusperäisesti koettuja havaintokokemuksia. Platonin akatemia oli koulu tulevaisuuden virkamiehiä varten. Platonin akatemiasta tuli jälkeempään astronomiaa, metafysiikkaa ja matematiikkaa opettava koulu. Epikuroksen puutarhaan tulleet filosofit eivät opettaneet filosofiaa ilman ulkoista päämäärää. Epikurolaiset tahtoivat paeta elämässä koettuja *pettymyksiä* ja *tuskia*, minkä takia he etsivät mielentyyneyttä sekä levollisuutta elämäänsä. Epikurolaisuuteen kuului, ettei salaisia aiheita ollut hyvä pohtia. Epikurolaisuuden mukaan maailmassa tavoittelemisen arvoista on tutkimus, joka kykenee päästämään epävarmuuden tuntemuksesta pois tässä kauheasta todellisuudesta. Epikurolaisten mukaan ihmiselle epärationaalista toimintaa olisi haluta valtaa ja kunniaa sekä halua elää julkisesti. Epikuroksen mukaan ihmisen tuli elää kätkössä ja iloita elämän pienistä ilonaiheista ja irrottautua hankalista vaatimuksista. Vain tällä tavoin ihminen eli rentoa ja *onnellista* eloa.⁷⁰

Epikuroksen veljeskunnan perustamisen jälkeen Ateena oli tullut kamalaksi paikaksi elää, koska siellä miellytettiin tyranneja ja itsenäisyys oli menetetty. Tyrannien vallassa tuli valloilleen individualistinen etiikka eli yksityisen onnellisuuden tavoittelu ja kiinnostuttiin esisokraattisesta luonnonfilosofiasta. Epikuros laittoi nautinto-opin etiikkansa perustaksi. Epikurokselle nautinto-oppi ei ollut vain eettinen tavoite. Nautinto-opin tavoitteena oli olla jokaisen elävän todellinen käyttäytymispohjustus. Epikuroksella oli nautinto-oppinsa perustuksena Demokritokselta valittu atomioppi, jota Epikuros muokkasi osaltaan tietyistä kohdista merkittävästi. Epikuroksen kerrotaan olleen aikaansaavimpia antiikinajan

⁶⁷ Numminen 1965, 48.

⁶⁸ Sihvola & Thesleff 1994, 282.

⁶⁹ Sihvola & Thesleff 1994, 281.

⁷⁰ Aspelin 1977, 127.

filosofeista ja kirjoittaneen 300 kirjakääröä tai kirjaa.⁷¹ Epikuroksen kirjat eivät ole kestäneet sukupolville. Epikuroksen hävinneitten töiden mukana on hänen episteemisesti hänen keskeisin teoksensa *Kanon eli ohjenuora*.⁷² Epikuroksen parhaiten säilyneitä julkaisuja tähän päivään on *Kirjeestä Herodotokselle*, joka on osana Diogenes Laertioksen kommentaarikokoelmaa.⁷³ Epikuros eli opettamiensa oppien mukaan, minkä todistaa Epikuroksen sanat: ”*Olen värissyt ruumiissani nautinnosta eläessäni leivällä ja vedellä ja syljen yllisiin nautintoihin, ei kuitenkaan niiden itsensä takia, vaan niitä seuraavien epämukavuuksien takia*”.⁷⁴ Epikuroksen opeilla oli suuri käskävä vaikutus hänen seuraajiinsa vuosisatojen ajan. Ainoastaan Epikuroksen tietyistä asianhaaroista väiteltiin hänen seuraajiensa keskuudessa.⁷⁵

Epikuroksen filosofian vaikutin oli pelkästään ihmisen onnellisuuden etsimisessä ja onnellisuuden pysty saavuttamisessa. Epikurolaiset pitivät luonnonfilosofiaa ja tieto-oppia olennaisena osana filosofiassaan vain eettisten syiden takia. Turvallisen, onnellisen ja kaikenlaisilta maailmassa epäjärjestyksestä aiheuttavilta tekijöiltä suojeltu elämä oli saavutettavissa ainoastaan silloin, kun tiedettiin ihmisen asema universumin järjestyksessä. Epikurolaisuus loi eettisesti asennoitunutta mielikuvaa avaruudellisesta maailmanselityksestä. Stoalaisuuden⁷⁶ vaikutus oli erityisesti roomalaisajalla epikurolaisuutta suurempi, mutta epikurolaiset tietolähteet ovat kestäneet aikaa *paremmin*.⁷⁷

Epikurolaisuudella on antiikista alkaen ollut huono maine. *Epikurolainen sika* oli antiikissa tavallinen ivallinen ilmaus.⁷⁸ Myöhäisantiikin kirkkoisät arvostelivat erityisesti Lucretiusta, mutta myös Epikurosta ja paikoin Demokritosta. Kirkkoisien syy Lucretiuksen kritisoimiselle oli mahdollisesti se, että Lucretius vastustaa *kauhua* ja *pelkoa* aikaansaavaa taikauskoa. Kirkkoisät tulkitsivat Lucretiuksen kirjoitukset taikauskon seurauksena ateistisiksi. Juutalaisuudessa käsite epikurolainen ymmärrettiin ateistina, jotka talmudin mukaan olivat menettäneet taivaspaikan ja olivat henkisesti rappeutuneita ihmisiä. Suomessa keski- ja uudella ajalla epikurolaisuus tuomittiin myös ateistiseksi, koska Turun akatemiaa kehoitettiin pidättäytymästä epikurolaisuuden epäuskosta ja suruttomuudesta. Suomeen

⁷¹ Numminen 1965, 48–49.

⁷² Juti 2013, 73.

⁷³ Diogenes Laertios, Merkittävien filosofien elämät ja opit. (Suom. Marke Ahonen 2002, 368, 413)

⁷⁴ Tenkku 1981, 121.

⁷⁵ Tenkku 1981, 118, 121.

⁷⁶ Sihvola & Thesleff 1994, 304–305. Stoalaisuus oli antiikin elämänfilosofinen koulukunta.

⁷⁷ Sihvola & Thesleff 1994, 279–280.

⁷⁸ Sihvola & Thesleff 1994, 281.

epikurolaisuus tuli, kun Mikael Agricola osti Saksassa opiskellessa (1536–1539) *Diogenes Laertioksen: Merkittävien filosofien elämät ja opit* kreikkalais-latinalaisen edition.⁷⁹

3.1 Epikuroksen tietoteoriat

Epikuros kannatti Demokritoksen atomioppia. Epikurokselle kaikki näkyvä perustui materiaan, koska vakuuttava on totta ja vakuuttaminen pystyy tapahtumaan ainoastaan materiaalisen *koskemisella*. Materia ei voi *syntyä*, tuhoutua ja kadota. Materian lisäksi on olemassa vain tyhjä tila eli avaruus. Tyhjiys on loputonta. Jos tyhjiys ei olisi loputonta, olisi sillä rajat. Materia on lukumäärältään loputonta, koska avaruuskin on loputon. Materian ollessa rajallista katoaisi materia loputtomaan avaruuteen. Avaruuden ollessa rajallinen seuraisi siitä se, että siinä ei olisi tilaa loputtomalle aineelle.⁸⁰ Epikuroksen fyysisen mallin mukaan materia sisältää hyvin pienet näkymättömät *atomit*, jotka muodostavat maailman. Tyhjästä syntyminen tai tyhjään häviäminen ei ole mahdollista hänen mukaansa. Atomit voivat jakautua loputtomasti. Epikuros ajatteli myös, että atomeja on eri kokoisia, värisiä ja muotoisia. Epikuroksen mukaan atomeilla on ominaisuutena vain muoto, koko ja paino. Hän katsoi atomien muodostavan äärettömästi maailmoja, joita jatkuvasti syntyy sekä tuhoutuu.⁸¹ Epikuros hylkäsi Demokritoksen käsityksen ylhäältä alaspäin olevan liikkeen ja sen, että osa atomeista pyörisi nopeammin kuin toiset. Aristoteles oli opettanut, että tyhjässä avaruudessa kaikki liikkuu yhtä nopeasti. Epikuroksen mukaan atomit harhautuvat vailla ulkoa tulevaa aiheuttajaa, koska pystysuorassa suunnasta tulevasta vapaasta tahdosta atomit törmäävät toisia päin ja näin syntyy uusia liikkeitä. Uudet liikkeet aiheuttavat *maailmanmuodostumisen*.⁸² Epikuroksen mukaan maailmat saavat alkunsa *maailmojen välissä* tai eri *maailman sisällä*. Alkumaailman synnylle tapahtui siten, että atomeista tyhjään paikkaan tuli paljon oikeanlaisia atomeja toisista *maailmoista*, joko useista tai yhdestä. Atomien liittymisestä maailma sai alkuperän. Maailma kasvoi siihen asti, mitä se pystyi ottamaan toisista maailmoista saapuvia atomeja.⁸³

Jokainen esine ja olio oli paikallaan olevia atomien kasaantumia *enemmän tai vähemmän* ja jokainen olio ja esine värähtelivät kaiken aikaa pysähtymättä. Tiiviimpikin atomijoukko sisälsi joka kerta tyhjiyden. Värähtelemisen seurauksena atomeista vetäytyi *väri* ja *muoto*. *Värin* ja *muodon* muodostamat todella ohuet atomikalvot liikkuiivat aistien kautta

⁷⁹ Kivimäki & Korhonen 2006, 197–198.

⁸⁰ Salomaa 1935, 138.

⁸¹ Diogenes Laertios, Merkittävien filosofien elämät ja opit. (Suom. Marke Ahonen 2002, 381–382)

⁸² Salomaa 1935, 138.

⁸³ Numminen 1965, 302.

ihmisen mieleen. Ihmisen *sielu* koostui myös atomeista. Atomikalvot, jotka lähtivät olioista ja tulivat ihmismieleen, laittoivat atomien *vastaanottavaan atomirykelmään aistijäljen*. Mielen tuntemat toiminnot pohjautuvat yhä edellä mainittuihin *aistijälkiin*. Epikuros ajatteli, että toiminnot ihmisen mielessä olivat yhtä aikaa hyödyttömiä ja tietoa antavia. Tietoa antavia aistijäljet olivat siksi, koska tietomme pohjautui kokemiimme asioihin. Hyödyttömiä ne olivat siksi, etteivät aistihavainnot vaatineet havaitisijalta yhtään tulkintaa. Epikuros erotti sielun kahteen osaan. Ensimmäinen osa oli järkisielu, joka oli ihmisen sydämessä. Toinen osa on ruumiinosissa olevat ei järkeä sisältävä sielu. Epikuroksen mukaan ei järkeä sisältänyt sielun osalla oli mahdollisuus käsittää merkityksettömiä asioita.⁸⁴ Epikuroksen mukaan sielu koostui tavallisesta poikkeavia atomeita. Sielun atomit sisältävät hienompaa ja karkeampaa tulta ja ilmaa sekä hienoimpia materiaaleja, joita ruumis pitää kasassa. Käytös ja *tahto* ovat sieluatomeja, jotka eivät liiku luonnollisten sääntöjen mukaisesti, vaan ovat vapaita säännöistä. Ihmisen järki erosi eläimen järjestykseltä, että ihminen pystyy pitämään mielessä *tulevaisuuden ja menneisyyden*.⁸⁵

Esiymmärrys oli ihmisen mielelle tavallista. Epikuros tarkoittaa esiymmärryksellä (kr: *prolepsis*), tiedostamisen ja havaitsemisen välistä kanssakäymistä. Järjellisellä sielulla on taito ajattelemiseen. Ajattelemisen seurauksena pystyy yksinkertaistamaan *aistihavainnoista* erityiset *luonnolliset lajikäsitteet*. *Järjellinen sielu* pystyy yksinkertaistamaan luonnolliset lajikäsitteet katselemalla toistuvia ja toisiinsa tarpeeksi samanlaisia toimintoja. Luonnollisiin lajikäsitteisiin nojaten järjellinen sielu pohjautti jälkeempään aistihavaintoon liittyvät tulkinnat sekä muut tavallisemmat *lajikäsitteet*. *Esikäsitteiden* tarkoitus on ommella kiinni ”hiljaisen” *aistihavainnon* (merkityksettömän toiminnan) ja termeille pohjautuvan tietoisuuden (*järjellisen sielun*) keskinäinen kognitiivinen este. Epikuroksen *totuuden* ehtoina olivat esiymmärryksen järjestämät esikäsitteet ja aistikokemusta päätelmän tekemää samankaltainen käsite nimeltä *käsitteellinen ajattelu*. Toinen ehto on aistikokemus.⁸⁶

Epikuros otaksui selvittäneensä *havainnon luotettavuuden* ongelman. Epikuros arvelee jokaisen aistin olevan totta. Epikuroksen muistetaan lausuneen, että ”*Jos taistelet kaikkia aistihavaintoja vastaan, sinulla ei ole mitään, minkä perusteella arvioisit edes niitä, joiden sanot olevan väärää*”. Kyseisellä toteamuksella Epikuros todennäköisimmin tarkoittaa, että jokaista aistia ei voi pitää *perustellusti* vääränä ja valheellisena. Aistimaailman varmuuden

⁸⁴ Juti 2013, 72.

⁸⁵ Salomaa 1935, 140, 142.

⁸⁶ Juti 2013, 73.

epäileminen olisi aiheetonta.⁸⁷ Epikuroksen mukaan unet ja hallusinaatioiden näyt olivat oikeita paitsi, jos jokin näyistä ei vastannut todellisuutta.⁸⁸

Epikuroksen aistimusten totuudelle on paljon tulkintoja. Ensimmäiseksi Epikuros mahdollisesti antaa ymmärtää, että *aistimukset ovat luotettava* pohja oikealle ymmärrykselle. Yhdenkään ymmärryksen todenmukaisuutta ei pysty kiistämään vain siksi, että se pohjautuu aisteihin. Toiseksi on mahdollista, että Epikuros mahdollisesti tarkoitti, että jokainen *aistheta* eli *aistit* ovat *aistimuksellisia* totuuksia. Jos esimerkiksi kädessäni on sininen kynä, on mahdollista, että olen *erehtynyt* kynän *väristä*, mutta en siitä, että itselläni on tietoa sinisestä väristä. *Erehtyminen* pohjautuu aistimisen *tulkintaan*. Tämä on saavutettavissa ainoastaan ymmärtämisessä. Toisesta tulkinnasta ei ole seurauksena se, että jokainen aisti olisi totta. Epikuroksen mukaan jokainen totena pitämämme asia vaatii edellytyksen valheesta. *Aistheta*-käsite on enemmänkin totuudelle katteeton, koska *aistheta* ei esittele ollenkaan väärää tai *oikeaa*. Epikuroslaisen elämänfilosofian tavoitteena ei välttämättä ollut opastaa kohti totuutta, jossa hyvillä ja pahoilla teoilla olisi merkitystä. Sen sijaan tavoitteena oli *aistheta* elää lyhytaikaisista aisteista ja kieltäytyä luuloista.⁸⁹

Epikuros painotti *aistihavaintoja* ja väheksyi *todistamisen* metodeja ja niihin liittyvää *tutkimusta*. Toisaalta ei voida selkeästi tulkita, että aistihavainnot olisivat muuttaneet Epikuroksen ajattelua. Aisti *todistamisen opin aistihavaitsemisen opilla etsiessään totuutta* sekä ajatellut aistihavaintoja vain totuudenmukaisena arviointiperusteena. Epikuroksen ajatukset siitä, mitä aistit kertovat todellisuudesta, ei pystytä juurikaan tarkemmin järjeilemällä kestäneitten alkutekstien perusteella sanomaan.⁹⁰ Epikuroksen atomiteorialle pohjautuvaa tulkintaa havaitsemisesta ja ajattelemisen kelpuuttava *lajikäsitteiden synnystä* ei tästä huolimatta tiedetä tarpeeksi. Epikuroksen tiedetty teoria antaa arvelulle runsaasti sijaa. Esimerkiksi Epikuros ei yhdessäkään tähän päivään kestäneissä teksteissä anna vastausta väittämiin, miten ihmismielen taito katsella aistia voi seurata empiirinen, käsitteellinen ja *päättelevä* ajattelemisen.⁹¹ Aistittaviin asioihin rakentuu Epikuroksen mielestä kaikki tieto.

⁸⁷ Juti 2013, 73.

⁸⁸ Salomaa 1935, 137.

⁸⁹ Juti 2013, 73–74. Juti ei esitä itse tätä päättelyketjua tässä muodossa, mutta tämä päättelyketju on muodostettavissa hänen argumentaationsa perusteella.

⁹⁰ Juti 2013, 75.

⁹¹ Juti 2013, 73.

Aistimukset ovat totuuden kriteerejä.⁹² Empirismi on tieto-opin katsomus siitä, että tieto pohjautuu kokemuseräisyyteen.⁹³

3.2 Epikuroksen etiikka

Epikuroksen filosofia syventyi etiikkaan. Epikuroksen mukaan teoreettisella tiedolla ei ole mitään merkitystä, jos teoreettinen tieto ei paranna ihmisten elämää.⁹⁴ Epikuroksen ja mahdollisesti epikurolaisuuden nautinto tulee oivaltaa Epikuroksen atomiopin pohjalta. Epikuroksen atomiopin mukaan jokaiseen nautintoon kuuluu atomien vähäiset liikkeet. Ihmisen kyettyä saamaan katastrofaattinen nautinnon tila tarkoittaa, että atomit menevät levollisessa nopeudessa sekä oikeanlaisessa tasapainotilassa. Tila saavutetaan siten, että ihmisen aisti ja mieli ovat vapaita atomien yhtäkkisiltä liikkeiltä.⁹⁵

Ensimmäinen syy, miten fysiikka palvelee Epikuroksen etiikkaa, ovat atomit, jotka Demokritoksen kaltaisesti selittävät Epikuroksen liikkeet mekaanisesti tapahtuviksi. Epikuroksen mukaan atomit toimivat *sattumalta*. Sattuma tarkoittaa sitä, että asiat tapahtuvat vailla edellistä syytä. Tästä syystä asiat voivat vähän erkaantua kohteesta, minkä seurauksena ne takertuvat eri tavoin toisiinsa. Mahdollinen syy on osoittaa tulkinta *ihmisen tahdon vapaudelle*. Epikuroksen mukaan tahdon vapautta on olemassa vähän, koska muuten etiikka olisi turhaa.⁹⁶

Kuoleman pelko on toinen syy, miten fysiikka palvelee Epikuroksen etiikkaa. Fysiikan tiedostaminen vapauttaa ihmisen tarpeettomasta kuoleman pelosta. Epikurokselle sielu koostui atomeista, jotka olivat muotoutuneet hienoimmista ja vaivattomimmin liikkuvista atomeista. Kuolemassa sielun atomit erkanevat irralleen toisistaan, minkä seurauksena ruumis ei kannattele atomeita kiinni. Kuolema eli sielun hajoaminen viittaa kaiken muistamisen, nautinnon, kivun, aistimusten ja tajuisuuden päättymistä. Epikuroksen mukaan monet ihmiset pelkäävät kuolemaa, koska kuolemassa he pelkäävät siirtyvänsä toiseen todellisuuteen ja kokevansa toisessa todellisuudessa erilaisia kauheuksia. Yksi esimerkki kauheuksista, joita voisi kuoleman jälkeen tapahtua, on esimerkiksi Hadeksen kauhut. Epikuroksen ajattelussa kuoleman pelot ovat odotettuja pelkoja, joita ihminen ei kuoleman jälkeen tule tuntemaan. Epikurokselle jokainen paha ja hyvä pohjautuu aistittavaan, jonka seurauksena kuolema on

⁹² Tenkku 1981, 118.

⁹³ Saarinen 1985, 413.

⁹⁴ Tenkku 1981, 118.

⁹⁵ Angeria 2008, 47–48.

⁹⁶ Tenkku 1981, 119.

myös aistimisen päättymistä. Epikuroksen mielestä asiaan tulee suhtautua totuudenmukaisesti niin, että kuolema ei tarkoita ihmiselle mitään, vaan siitä seuraa nautinnollinen elämä.

Nautinto kuoleman päättymisessä lisää se, että se hävittää tavoitteet tavoitella kuolemattomuutta, ei kuolemanjälkeisen ajan pituutta. Epikuroksen mukaan kuolema ei ole pelottavaa.⁹⁷ Epikuroksen mielestä maan asukkaiden tyyneyden vaatimus oli *luonnontutkimus*. Jumalten pelkääminen ja kuoleman pelkääminen paljastuvat *Luonnontutkimuksen* avulla aiheettomiksi. Kuolemaa ei pysty kokemaan elossa ollessa eikä kuolemalla ole vaikutusta ihmiseen eikä sitä tarvitse pelätä.⁹⁸ Toisin sanoen Epikuroksen mukaan ihminen on elossa ainoastaan yhden *kerran*.⁹⁹

Kolmas syy fysiikan merkityksestä Epikuroksen etiikassa on se, että fysiikka poistaa virheellisten jumalien pelkäämisen. Epikurokselle oli varmaa, että jumalia on olemassa, koska muuten olisi vaikeaa ymmärtää syitä uskoa jumaliin. Jumalilla oli ihmisten muoto, mutta ne olivat ihmisiä paremman näköisiä. Jumalilla oli myös sukupuolieroja, ne puhuivat kreikan kieltä ja vaativat ruokaa selviytymiseen. Ihmisestä jumalat erosivat siten, että ne asuivat maailmojen välissä ja olivat kuolemattomia. Epikuros pitää yhdessä Aristoteleen kanssa jumalia itselleen riittävinä. Jumalat eivät itseriittoisina tee pahaa eivätkä hyvää ihmisille, koska ne eivät välitä ihmisistä, vaikka osa ihmisistä pelkääkin jumalia niiden pahuuden vuoksi.¹⁰⁰

Epikuros ei arvostele nautintoja moraalisten syiden takia. Epikuroksen mukaan jokainen nautinto nautintona on hyvää. Epikuros todistaakin, että suurin mahdollinen nautinto on saavutettavissa itseään hillitsemällä eikä haluja tyydyttämällä. Monesti on hyvä asia, ettei haluja täytetä. Olisi myös vielä parempi, ettei tarpeettomien halujen anneta tulla esille. Valtava *hyve* on, että pääsee irti ei välttämättömästä haluamisesta, koska ”*Mikään ei riitä sille, jolle riittävä on liian vähän*”. Ikävyyden alkuperä on tarpeettomissa haluissa tai pelokkuudessa. Kun tarpeettomat halut ja pelokkuudet saavat ihmisestä voiton, ihminen kokee olonsa tyhmäksi. Tyhmät ihmiset eivät ole onnellisia siitä, mitä heillä on, vaan siitä mitä heillä ei ole. Välineitä hyvän elämän saavuttamiseksi on tarpeeksi. Epikuroslainen viisas tavoittelee irrottautumista *haluista*. Epikuroksen mukaan on kolmenlaista haluamista.¹⁰¹

⁹⁷ Tenkku 1981, 119.

⁹⁸ Juti 2013, 75.

⁹⁹ Kivimäki & Korhonen 2006, 182–184.

¹⁰⁰ Tenkku 1981, 119.

¹⁰¹ Tenkku 1981, 120–121.

Ensimmäiseen Epikuroksen haluryhmään kuuluvat luonnolliset halut. Luonnollisia haluja nimitetään myös fyysisiksi haluiksi, jotka aktivoituvat kaikissa ihmisissä automaattisesti. Osa luonnollisista haluista on tärkeitä ihmisen selviytymisen kannalta. Luonnollisten halujen täyttäminen saa ihmisessä aikaan terveyttä ja samalla vähentää ihmisen kärsimystä. Fyysisten halujen täyttämättä jättäminen aiheuttaa ihmisessä kärsimystä. Ihmisen selviytymisen kannalta välttämättömiä haluja eli luonnollisia haluja ovat esimerkiksi jano, nälkä ja *kylmältä suojautuminen*. Näiden halujen täyttäminen on tarpeellista, koska ne pienentävät tuskaa ja niistä tulee terveemmäksi. Luonnollisten halujen täyttämättä jättäminen pahentaa tuskaa. Onnellisuuden puolesta tietynlaiset luonnolliset halut eivät ole tarpeellisia, koska ne eivät lisää ihmisessä kärsimystä, tai tee ihmisen terveyttä huonommaksi.¹⁰²

Toiseen Epikuroksen haluryhmään kuuluvat *ei-välttämättömät luonnolliset halut*. Ei-välttämättömillä luonnollisilla haluilla tarkoitetaan kahta asiaa. Ensimmäinen asia on, että ei-välttämättömien halujen estäminen ei ole vaivalloista. Toisena on, että ei-välttämättömien halujen täyttäminen on haitallista tai työlästä. Esimerkiksi seksuaaliset himot kuuluvat ei-välttämättömiin luonnollisiin haluihin, koska *seksuaaliyhteys* ei ole ikinä ollut hyödyksi ihmiselle. Ihminen on onnellinen, jos seksuaaliyhteys ei ole ollut haitaksi ihmiselle.¹⁰³

Kolmanteen Epikuroksen haluryhmään kuuluvat mielikuvituksen synnyttämät halut. Mielikuvituksen synnyttämällä halut eivät herää itsestään, vaan ovat mielikuvituksen aiheuttamia. Epikuroksen mukaan ihmiset ajattelevat, että kunnia, valta, rikkaus, mässäily ja ylellisyys saavat aikaan ihmisessä mielihyvää. Mielihyvä niiden ajattelemisesta saa aikaan tahdon niiden hankkimiseksi. Onnellisuuden saavuttamiseksi ei tarvitse kuin täyttää pakolliset ja aidot halut. Kolmannen haluryhmän halut aiheuttavat ihmisessä nautinnon sijaan useammin tuskaa.¹⁰⁴

Plutarkhos¹⁰⁵ on väittänyt, että Epikuros vältti retoriikkaa ja matematiikkaa. Retoriikka ja matematiikka olivat opiskelijoille tuhoisaa, koska ne saivat aikaan virheellistä suorituksen oloa. Tämä oli tavallisen *elämän* osalta toisarvoinen asia. Epikuros kyseenalaisti tieteellisen tiedon tutkimisen, jonka päämäärä oli tuottaa tieteellistä tietoa. Eräs fragmentti Epikuroksesta kertoo, että *tieteellinen tietokin* on turhaa, jos *luonto* epäsäännöllisyyksineen ja merkityksellisyysineen ei saisi ihmisessä aikaan monenlaista pelokkuutta ja rauhattomuutta.

¹⁰² Tenkku 1981, 120–121.

¹⁰³ Tenkku 1981, 121.

¹⁰⁴ Tenkku 1981, 121.

¹⁰⁵ Castrén & Pietilä-Castrén 2000, 434–345. Plutarkhos kreikkalainen (45–145) oppinut, filosofi ja elämäkertakirjailija.

Filosofian tarkoituksena on helpottaa *ihmisen* henkistä hätää.¹⁰⁶ Tähtitiede ja matematiikka vaativat *täydellisiä ympyröitä* ja *suoria viivoja*, joita Epikuroksen mukaan *luonnossa* ei ole olemassa.¹⁰⁷

Nautintojen saaminen moraalisisilla hyveillä on Epikuroksen mukaan vain välineellinen arvo. Hyvät asiat ovat hyviä vain nautinnollisuuden takia eivätkä ole hyviä vain itsessään. Hyveet saavat aikaan hedonistista onnellisuutta, ja pahat asiat puolestaan pienentävät hedonistista onnellisuutta. Epikuros ajattelee, ettei ole mahdollista elää elämää nautinnollisesti, jos ei ole hyveellinen, koska luonto on sitonut hyveellisen elämän nautinnollisuuteen. Epikuroksen mukaan väärä ei ole sinänsä pahasta. Se joka onnistuu tekemään pahuutta salaa, hänellä on taukoamaton kiinnijäämisen pelko. Jäätyään kiinni teosta, hän ei voi välttää rangaistusta. Epikuroksen mielestä *oikeamielinen* on sitoutumaton epämiellyttävyyksiin ja väärämielisyys on monia epämiellyttävyyksiä.¹⁰⁸

Kineettisellä nautinnolla tarkoitetaan Epikuroksen filosofiassa sitä, että se on liikkeessä tapahtuvaa nautintoa. Kineettiseen nautintoon kuuluvat hilpeys ja ilo.¹⁰⁹ Kineettisellä nautinnolla tarkoitetaan myös tuskan poistamista tapahtumasarjana. Esimerkiksi juodessamme virvoitusjuomia koemme juomisen aikana kineettistä nautintoa.¹¹⁰

Katastemaattisella nautinnolla tarkoitetaan Epikuroksen filosofiassa pysyvää nautintoa liikkeen lisäksi, jota ihmisen tulee tavoitella. Tavoittelemisen arvoista siitä tekee pyrkimys mielenrauhaan ja tuskattomuuteen. Epikuroksen ajattelussa sielulliset tuskat ovat kauheita, kun taas kyreneläisille¹¹¹ olivat ruumiilliset tuskat kauheita. Epikuroksen mukaan sielussa tapahtuvat kärsimykset juontavat juurensa kuolemaan. Virheelliset käsitykset saavat aikaan pelokkuutta. Sielun kärsimys liittyy mahdollisesti nykyiseen hetkeen ja menneeseen hetkeen. Sen sijaan ruumiillinen kärsimys kuuluu nykyisyyteen. Epikurokselle katastemaattinen nautinnon tavoittelu on keskeistä onnellisuuden saavuttamisessa.¹¹²

Epikuroksen mukaan *oikeudenmukaisuus* alkaa henkilöiden välisestä vastavuoroisesta ymmärryksestä, jolloin ei satuteta toisia henkilöitä, tai pyrkimyksenä on *olla vapaa* muilta

¹⁰⁶ Juti 2013, 75.

¹⁰⁷ Salomaa 1935, 136.

¹⁰⁸ Tenkku 1981, 122.

¹⁰⁹ Angeria 2008, 45.

¹¹⁰ Angeria 2008, 46. Angeria ei esitä itse tätä päättelyketjua tässä muodossa, mutta tämä päättelyketju on muodostettavissa hänen argumentaationsa perusteella.

¹¹¹ Sihvola & Thesleff 1994, 278–279. Kyreneläiset: filosofinen koulukunta, mikä painotti opetuksissa hedonismia.

¹¹² Angeria 2008, 45.

osapuolilta tulevalta vaaralliselta kiusalta. *Oikeudenmukaisuutta* ei ole olemassa yksilölle tai ihmisyhteisölle, jotka eivät pysty tai pyri muodostamaan vastavuoroista ymmärrystä. Kaikki ajattelevat yksilöt pyrkivät joka kerta hyväntahtoiseen vuorovaikutukseen muiden kanssa eli kyseessä on *oikeudenmukaisuuden* sitoutumaton laki. Oikeudenmukaiset toimenpiteet johtuvat kyseisen paikan puitteista elää. Elinalueet, jotka eivät lisää vastavuoroista suojaa ja yleistä turvallisuutta, ei ole ”*oikeudenmukaisuuden olemusta*”. Samasta tapauksesta tehdyt lait ovat oikein tietyssä paikassa, mutta toisessa paikassa ne ovat virheellisiä.¹¹³

Epikuros todisti elämässä olevan myös ulkoista paha. Ulkoinen paha syntyy esimerkiksi sattumalta. Sattumalta syntyvää ulkoista paha olivat esimerkiksi taudit ja onnettomuudet. Ulkoista paha syntyy myös välttämättömyydestä, kuten esimerkiksi kuolema tai vanhuus. Epikuroksen mukaan ulkoista paha on vastustettava. Ulkoisen pahuuden vastustaminen tarkoittaa oppia, jossa ajatellaan vakaassa tilassa, nautinto on voitollista ja äärimmäinen kärsimys on hetkellistä. Epikuroksen mukaan ihmiset huolehtivat liian paljon, mikä johtaa epäkypsään pelkoon, luotettavan tiedon puutteesta.¹¹⁴ Onni ei ole ihmiselle mahdotonta, mutta onnen eteen joutuu tekemään työtä. Onnen löytämiseen työstä johdattaa oikeanlaisen tajuamisen neuvoma *tahto*. Epikuroksen oppeihin lukeutuu neljä kreikkalaista keskeisintä *hyvettä*. Hyveet ovat *oikeudenmukaisuus*, *itsehillintä*, *urhoollisuus* ja *viisaus*. Suurin arvoista oli viisaus, koska parempi on olla viisas ja onneton kuin tyhmä ja onnellinen. Viisaus poistaa meidät kuoleman, jumalien ja tuskan peloista. Neljään hyveeseen oli pyrittävä siksi, että ne ovat tarvittavia onnelliselle elämälle.¹¹⁵

3.3 Epikuroksen jumalat

Epikuroksen jumalat ovat absoluuttisen tyyneyden suorittaneita materiasta koostuvia *atomikimpuja*. Jumalilla ei ole mitään vaikutusta maailmassa tapahtuviin asioihin tai luonnossa tapahtuvalle toiminnalle, mikä koetaan kauheana. Epikuroksen mukaan tapahtumalle on jokin luonnollisempi syy, joka ei ole peräisin jumalista.¹¹⁶ Epikuroksen jumalia ei voinut aistia aistien avulla. Epikuros kuvaa, että tieto jumalista oli ihmiselle syntymässä saatua. Ihmisen sielu muodostuu sieluatomeiden liittymisestä ja samanaikaisesti ilmestyy ihmiselle jumaliin liittyvä tietämys. Tieto jumalista on jo valmiina ihmisen mielessä. Epikuroksen jumalat elävät ongelmatonta ja ikuisesti jatkuvaa eloa eivätkä aiheuta harmia

¹¹³ Tenkku 1981, 122.

¹¹⁴ Numminen 1965, 381–382.

¹¹⁵ Salomaa 1935, 143–144.

¹¹⁶ Juti 2013, 75–76.

yhdellekään. Jumalien itsenäisyydestä johtuen ulkoa tuleva avaruus ei ole jumalien vallassa eivätkä jumalat halua vaikuttaa maapallon tapahtumin.¹¹⁷ Epikuros tulkitsee, että jumalat asuvat maailmojen välimailloilla.¹¹⁸ Epikuroksen mukaan jumalat olivat maapallon henkilöille kärsimättömyyden ja onnekkisuuden ihannekuvia. Jumalien palvontaan ja uskonnollisiin rituaaleihin oli mahdollista mennä hyvin mielin mukaan. Epikuroksen mukaan palvonnallisella eli *kultillisella* aktiviteetillä ei ollut vaikutusvaltaa jumaliin millään tavalla. Epikuroslaiselle läsnäolo *uskonnollisissa* toimituksissa oli potentiaalinen tilaisuus ymmärtää hieman *jumalien autuudesta*. Epikuros *rukoili* absoluuttisen *onnellisia* voimistaakseen itsensä *onnellisuutta*.¹¹⁹

Epikuroksen vahva tiedottaminen perinteistä uskonnollisuutta vastaan oli uskaliaista hänen ajanjaksonsa yhteydessä, mutta ei ollut itsessään uudenlaista. Epikuros ajattelee jumalista, että jumalat eivät pidä ketään ihmistä parempana eivätkä *rankaise* ainuttakaan ihmistä. Epikuroksen mukaan ihmiset tekevät päätelmiä jumalista siitä näkökulmasta, mitä tuntomerkkejä heilläkin on.¹²⁰ Epikuroksen suhtautumista jumaliin on selitetty myöhemmin monella eri tavalla. Osa tutkijoista esimerkiksi Francis Bacon on ollut sitä mieltä, että Epikuros peittää ateistisuutensa.¹²¹ Arthur Hilary Armstrongin mukaan Epikuros uskoo jumaliin.¹²²

3.4 Epikuroksen vaikutus Lucretiukseen

Lucretius vetoaa kirjassaan useasti epikurolaisuuteen, mikä näkyy esimerkiksi siinä, että Kirjassa on monta *Epikuroksen Ylistyspuhetta*. Ensimmäisessä kirjassa ei viitata Epikurokseen nimeltä.¹²³ Epikuroksesta Lucretius kertoo, että hän on kehittänyt maailmanselityksen ja tukahduttanut uskon ihmisiltä, pelotteleviin ja maailmaa kontrolloiviin jumaliin. Lucretius mitätöi huomautuksen siitä, että Epikuroksen opetukset johtaisivat ihmisiä rikolliselle tielle. Lucretius vakuuttaa, että uskonnot ovat saaneet aikaan paljon rikoksia, koska jumalat ovat saaneet ihmiset tekemään pahoja tekoja. Ihmiset saattavat pelästyä Epikuroksen oppeja, koska Epikuros tarjoaa vaihtoehdon kuoleman jälkeiselle

¹¹⁷ Kivimäki & Korhonen 2006, 185.

¹¹⁸ Numminen 1965, 163. ”*Maailmojen välimaita*” ei avata tarkemmin.

¹¹⁹ Kivimäki & Korhonen 2006, 185–186.

¹²⁰ Kivimäki & Korhonen 2006, 122–123.

¹²¹ Bacon 2001, 22–23 (Essaies, xiv).

¹²² Armstrong 1939, 194.

¹²³ Numminen 1965: 57, 183–184, 325–326, 401–402.

elämälle poistaen kuolemanjälkeiset loputtomat pelot rangaistuksista. Rangaistuksen pelkoa julkaisevat ennustajat, jotka sekoittavat yksilöiden rauhallista ja onnellista elämää.¹²⁴

Kolmannessa ylistyspuheessa Lucretius ylistää Epikurosta, koska hän oli Lucretiukselle isä, opastaja ja keksijä. Lucretius ei kuitenkaan pyrkinyt hänen kaltaisekseen. Epikuroksen ansiosta Lucretiuksen kuva maailmasta laajenee sekä ajatusten pelko katoaa. Kolmannen kirjan ylistyspuheessa kuvaillaan jumalien asuinsijoja. Mielenkiintoista tämä on siksi, että Lucretiuksen teoksissa ei kuvailla näin monipuolisesti jumalien asuinsijoja. Lucretius ei kerro, missä jumalien asuinsijat sijaitsivat.¹²⁵

Viidennen kirjan Epikuroksen ylistyspuheessa Lucretius ylistää Epikurosta jumalan kaltaiseksi. Toisaalta tämä oli tavallista epikurolaisten keskuudessa, koska Epikuros nähtiin ihmisenä, joka sai täydellisen mielenrauhan. Epikuroskin oli elinaikanaan tietoinen huomattavasta saavutuksestaan. Lucretiuksen ylistyksessä Epikuros nousee tunnustuksiltaan korkeammalle kuin esimerkiksi jumala Ceres.¹²⁶ Lucretiuksen mukaan jumalien lahjat ihmisille olivat viini ja leipä. Lucretiuksen mielestä ne eivät olleet ihmiselle välttämättömiä ja ilman niitäkin pystyi elämään. Lucretius vähättelee puolijumala Herkulesta,¹²⁷ joka oli esimerkiksi stoalaisten suojelija. Epikuros oli kansakuntien pelastaja Lucretiuksen mukaan, koska oli "valaissut" ihmisiä peloista, intohimoista, huolista ja nostanut monella tavalla moraalialia. Epikuros oli tehnyt tämän opettamalla mutta ei aseilla.¹²⁸

Kuudes kirja on Lucretiuksen kirjoista vähiten roomalaisin, mutta eniten kreikkalaisin. Epikuroksen ylistyspuhe alkaa Ateenan ylistämisellä, koska se oli antanut ihmisille lainsäädännön, viljan ja sivistyksen. Ateena Suurena tuloksen Lucretius mainitsee sen, että Ateenan seurauksena on syntynyt Epikuros. Epikuros toi elämään lohdun. Epikuros ajatteli, että vaikka ihmisellä olisi erinomainen olotila, jokainen ihminen lopulta kokee ahdistusta yksinäisyydessä. Epikuros lausui totuuden ja laittoi rajat peloille ja himoille.¹²⁹

¹²⁴ Numminen 1965, 34.

¹²⁵ Numminen 1965, 163.

¹²⁶ Hänninen et al 2012, 14; Viljan kasvamisen ja plebeijien suojelija.

¹²⁷ Hänninen et al. 2012, 46. Kreikkalaislähtöinen jumala Roomassa, joka oli ylijumala Zeuksen ja ihmisen Alkmenen poika.

¹²⁸ Numminen 1965, 295.

¹²⁹ Numminen 1965, 381.

4. Lucretiuksen filosofia

4.1 Lucretiuksen atomit ja avaruuden alkuperä

Lucretiuksen mukaan materia on atomeiden muodostumia. Atomeita ei pysty tuhoamaan, koska materiaaltaan tiivisrakenteisempina atomit kukistavat pidäkkeet. Oikeanlainen ajattelu Lucretiuksella edellyttää luottamaan atomien tiiviyyteen ja loputtomuuteen. Atomit ovat *ikuisia, tiiviitä* ja jaottomia.¹³⁰ Raskaissa kappaleissa, kuten esimerkiksi rauta ja kivi, atomit ovat tiiviisti. Sen sijaan väljissä aineissa, kuten esimerkiksi valo tai ilma atomit ovat erillään. Lucretiuksen mukaan tähän vaikuttaa myös atomien *muoto*. Väljemmät aineet koostuvat sileistä ja pyöreistä atomeista, kun taas raskaat aineet koostuvat yhteen liittyneistä ja *koukukkaista* atomeista. Nopeasti liikkuvat kappaleet, kuten tuli, savu ja sumu, eivät pysty koostumaan liittyneiden atomien muodostelmasta. Ne eivät voi myöskään koostua sileistä ja pyöreistä atomeista.¹³¹ Lucretiuksen tärkein sana on atomi, joka ilmenee usein monikossa. Lucretiuksella on atomille monia nimiä, kuten esimerkiksi *prima elementa, principia semina, corpora prima, elementa, figurae, genitalia corpora, materies, prima* ja *primordia*.¹³² Lucretiukselle atomit ovat asioiden ensimmäiset perusoletuksat (lat: *primordia rerum*), ensimmäiset vartalot (lat: *corpora prima*), pyrkimykset (lat: *semina rerum*) sekä valmistavat siemenet (lat: *genitalia rerum*) ja näiden kaikkien kokonaissumma antaa yleisen *generatiivin* aineen (lat: *genitalis materies*). Edellä luetellut käsitteet viittaavat jokainen atomeihin, mutta kartoittavat myös atomien kehittämiä yhdistelmäateriaaleja. Atomien olemisen vaatii *yhdistelmäkohtien* olemista. Atomien ja yhdistelmien välillä ei ole ontologista¹³³ estettä, koska toiset ovat yhdistelmäaineita ja toisista aineista valmistetaan yhdistelmäaineet. Tätä eroa nimitetään enemmänkin käytännölliseksi eroksi aineiden välillä.¹³⁴

Lucretiukselle atomien perusta on atomien *muodollinen* erilaisuus. Atomien *yhdistelmämuotojen* laskettava summa on *suuri*, mutta äärellinen.¹³⁵ Lucretiuksen mukaan tähän on kaksi näyttöä. Ensimmäinen näyttö liittyy atomien tiiviyyteen ja pienimpiin osiin. Atomiin liittyessä *kolme* tai *muutama* muu atomi. Seuraa siitä, että muotojen yhdistelmät eivät tarjoa mahdollisuuksia suuriin yhdistymisiin, koska pitäisi saada lisämateriaa. Atomit suurenisivat

¹³⁰ Numminen 1965, 39.

¹³¹ Numminen 1965, 104.

¹³² Helenius 2020, 19–20.

¹³³ Saarinen 1985, 416. Ontologiassa tarkoitetaan olemassaolo-oppia, jossa tutkitaan olemisen perimmäistä luonnetta ja sen käsitteitä.

¹³⁴ Morel 2009, 79.

¹³⁵ Numminen 1965, 102.

huomattavan suuriksi, joka olisi *mahdotonta*. Toinen näyttö on se, että *suuremmista atomeista muodostuu* laadukkaampia ja isompia *olioita*. Toiseen näyttöön liittyy ajatus siitä, että oliot huonontuisivat eivätkä kehittyisi.¹³⁶ Toisaalta jokaisen samanlaisten atomien summa on ääretön. Kooltaan pieniä sisältävät ovat niitä, jotka menevät helposti materian läpi. Atomeja on myös toisiinsa liittyneitä ja *koukukkaita*. Erilaiset maut, hajut ja värit ovat Lucretiuksen mukaan seurausta atomien *muodoista*. Hyvää oloa aiheuttavat tunteet ovat lähtöisin *sileistä* atomeista ja vastenmieliset tunteet epätasaisista atomeista, koska kulmikkuus aiheuttaa epämukavuutta. Esimerkiksi hyvänmakuiset ruuat sisältävät *sileitä* ja *pyöreitä* atomeja. *Kitkerät* ja *karvaat* maut ovat seurausta toisiinsa liittyneistä atomeista ja atomien koukkumaisesta muodosta. Kylmän ja kuuman tullessa kehoon niiden atomit eivät ole epätasaisia. Tärkein aisti Lucretiuksen mukaan on tuntoaisti, koska materialistisen käsityksensä mukaan kaikki aistit ovat tuntoaistin eri tyyppejä¹³⁷ Tuntoaisti on elollisten kyky ja ominaisuus.¹³⁸

Atomien ensisijaiset ominaispiirteet ovat *paino*, *muoto* ja *koko*. Paino aiheuttaa liikkeen alaspäin. Aistien avulla näkyvillä ja tuntevilla kohteilla on vaihtelevia ominaispiirteitä, jotka ovat *kuumus*, *kylmyys*, *haju*, *ääni*, *maku* ja *väri*. Nämä eivät ole atomien ominaisuuksia, vaan ne ovat atomeista lähteviä kohteita.¹³⁹ Atomien ollessa jaottomia ne eivät kykene irrottamaan itsestään *mitään pois*. Lucretiuksen mukaan maku, kylmä, kuuma, haju ja äänet ovat materiaalisia *kappaleita*, jotka lähtevät kohteista pois. Lucretiuksella ei ole selkeää erottamista toissijaisten atomien kykyjen ja alkunsa saaneiden kappaleiden kesken.¹⁴⁰

Lucretiuksen mukaan ei ole olemassa kuin tyhjää ja fyysistä materiaa. Fyysisen materian tietäminen pohjautuu aisteihin, koska aistit ovat kiistattoman oikeassa. Fyysisellä materialismilla ei ajatella atomeja, vaan aistittavia fyysisiä esineitä, jotka pitävät sisällään tyhjyyttä ja atomeita. Atomeja ei voi tuntemiskyvyllä tuntea. Lucretiuksen tyhjyyden arveleminen pohjautuu loogiseen ajatteluun. Lucretiuksen mukaan tyhjän ja fyysisen materian yhteenliittymiä tai luonnollisia prosesseja eli *ilmiömuotoja* on olemassa. Yhteenliittymät ovat elollisten olioiden ja luontokappaleiden varsinaisia ominaispiirteitä.

¹³⁶ Numminen 1965, 104.

¹³⁷ Numminen 1965, 102–103.

¹³⁸ Numminen 1965, 112.

¹³⁹ Numminen 1965, 110.

¹⁴⁰ Numminen 1965, 112.

Esimerkiksi *painoa* ei pystytä poistamaan *kivestä* rikkomatta *kiveä*.¹⁴¹ Atomeihin pohjautuva ontologia on *DRN*-teoksen ajattelun perusta. Olemassa oleva koostuu materiaalisista atomeista. Materiaalisista atomeista rakentuvia asioita ovat esimerkiksi maapallo, ihmiset ja eläimet. Lucretiuksen mukaan materiasta koostuvilla atomeilla ei ole ainutlaatuista tarkoitusta eivätkä ne tavoittele mitään tarkoitusta. Lucretiuksella on materiaallinen ihmiskäsitys, joka on seurausta atomistisesta ontologiasta ja tarkoituksen päämäärättömyydestä. Esimerkiksi ajattelevaisuus, sielu ja ihmisruumis ovat kaikki vain materiaalista toimintaa.¹⁴²

Materiaa ei ole kaikkialla, koska *olioissa* on myös tyhjää tilaa. Tyhjä tila kuvaa monia olevaisuuden yksityiskohtia. Lucretiuksen mukaan ilman tyhjää tilaa ei yksikään liike olisi mahdollista, koska ilman liikettä ei *olioilla* olisi alkua. Tyhjyyden todistaa myös kohteiden pehmeys, ääni tulee seinästä läpi, kylmyys ihmisen ytimiin ja kallion pinnoilta tippuu vettä. Fyysisten kappaleiden pienempi ja suurempi paino on verrannollisempi painon sisältämään atomeihin ja tyhjyyteen. Lucretius ja Epikuros eivät tee eroa fyysisen materian sisällä olleeseen aineeseen ja avaruuteen eli tilaan, jossa aine liikkuu vapaasti. Edellä mainittuun saattaa liittyä ajatus *kaikkeudesta* eli *universumista*, että tyhjä tila ja materia vaihtelevat siellä vuoroja äärettömästi.¹⁴³

Lucretiukselle liike kadottaa *olioita*, mutta ei absoluuttisesti *tuhoo* *olioita*, sekä liike saa aikaan *olioita*. Liikkeen tasapainotilan seurauksena havainnollistetaan lomittain ja vastakkain ihmisen nykyistä *kuolemaa* ja syntymää. Lucretiuksen mukaan yksikään näkyvä kohde eli olio ei ole yhden atomin *muodostelma*. Kaikki oliot pitävät sisällään erilaisia siemeniä. Atomeiden suuri määrä takaa oliolle *suuret voimat* ja *kyvyt*.¹⁴⁴

Lucretiuksen mukaan avaruuden *ulkopuolella ei ole yhtään mitään, mikä* estäisi avaruutta laajenemasta. Toiseksi avaruuden rajaa ei voi saavuttaa, koska etäisimmästä kohteesta löytyy joka kerta *tilavuutta* ja *ainetta*. Kolmanneksi mikäli tilan oletettaisiin olevan rajallinen, seurasi atomien uppoutuminen alapuolta kohti. Uppoutuminen alapuolta kohti johtaisi siihen, että elämää ei ollenkaan syntyisi ja *mitään* ei tapahtuisi. Liikettä vaaditaan tapahtuvan joka puolelta alhaalta ylös ja ylhäältä alas. Lucretiuksen mukaan sen syynä on

¹⁴¹ Numminen 1965, 38.

¹⁴² Helenius 2019, 13.

¹⁴³ Numminen 1965, 37.

¹⁴⁴ Numminen 1965, 105.

atomien syrjään vetäytyminen (lat: *clinamen atomorum*). Neljänneksi avaruutta ei estä mikään, vaikka oliota estävätkin toiset oliot. Viidenneksi olioiden toiminta alue on rajoittamaton. Rajattomalla avaruudella ei ole keskipistettä, vaikka olettaisimme olevankin. Ei ole perustelua, miksi oliot haluaisivat pysyä siinä kohtaa, kuin lähtisivät siitä pois. Tyhjiö siirtyy pois jokaisen raskaan materian edestä, vaikka materia olisikin muualla tai keskiosassa. Materia ei voi vapauttaa itseään painosta ja siirtyä tyhjiöön, ja eikä tyhjä tila anna paikkaa materiaalille. Ponnistelu keskiosiin ei pysty ylläpitämään oliojoukkoa *koossa*.¹⁴⁵

Lucretiuksen atomien ennaltamääräämisoppi eli *poikkeamisoppi* jättää selitykselle varaa, koska Epikuroksen omaa selitystä ei ole säilynyt nykypäiviin asti. Epikurokseen selityksen viittaa Cicero ja Diogenes Oinoandalainen.¹⁴⁶ Lucretiuksen yksi selitys atomien ennaltamääräämisoppiin (lat: *clinamen*) on yhdistelmä kappaleiden muodostumisessa. Lucretiuksen mukaan luonto ei luonut mitään, siksi ennaltamääräämisoppi (lat: *clinamen*) on olemassa. Loputon summa eri kokoisia ja muotoisia atomeja ei pysty säätämään tai kertomaan yhdistelmäateriaalin ja maailmojen syntyä pelkän koostumuksen perusteella. Atomien spontaani toiminnallisuus painottuu vahvasti etupäässä Lucretiuksen runoudessa. Lucretius tekee liikkumavaraa *kaitsemuksen lähettämälle teleologialle*,¹⁴⁷ jonka Lucretius kieltää muualla runoudessa. Epikuroskin kielsi saman ajatuksen. Lucretius esittää kuvainnollisen esityksen *luonnosta*, jossa luonto on järjestäytyneen toimintaperiaatteen *hallitsija* tai *luoja*. Luonnon ollessa *hallitsija* tai *luoja* painostaa luonto järjestelyihin ja väkevoittää *sopimuksia*, jotka pitävät huolen luonnon toiminnasta esimerkiksi luonnonlaeista ja niiden muuttumattomuudesta. Luonnolla ei ole kekseliästä *voimaa*, joka nousisi atomien yläpuolelle ja saavuttaisi *atomien sokean voiman*. Atomit eivät tee valintoja eivätkä ajattele mitään, koska niiden ei ole pakko. Atomit syntyvät suunnittelemattomasta loputtomasta määrästä kokeiluja.¹⁴⁸

Lucretius toteaa olevan kaksi poikkeusta. Ensimmäinen on, että ajalla ei ole omavaraista eksistenssiä. Aika on aavistusta siitä, mitä tapahtui menneisyydessä, mitä tapahtuu nyt ja mitä tulee tapahtumaan. Toinen poikkeus Lucretiuksen mukaan on se, että

¹⁴⁵ Numminen 1965, 50–52.

¹⁴⁶ Morel 2009, 77; Sihvola & Thesleff 1994, 391–392. Diogenes of Oenoanda=Diogenes Oinoandalainen.

¹⁴⁷ Morel 2009, 78; Saarinen 1985, 418. Teleologialla tarkoitetaan *tarkoituspäisyysoppia*, mikä tarkoittaa määritelmänperustelua pyrkimyksestä, päämäärästä ja lopputuloksesta.

¹⁴⁸ Morel 2009, 78–79.

tapahtumat ovat tyhjiyden ja fyysisen materian aikaan saamaa toimintaa. Mikäli ei olisi materiaa ja tyhjiyttä, ei ole tapahtumiakaan.¹⁴⁹

Lucretius kritisoi rajoitetun maailmankaikkeuden väitettä sillä, että jos kaikki olisi rajoitettu, miksei kaikki siinä oleva aines olisi laskeutunut alaspäin. Mikäli näin olisi, ei auringon valoa ja yöaurinkoa pitäisi olla olemassa, koska ne olisivat laskeutumisen seurauksena yhdessä kasaantumassa.¹⁵⁰ Meidän maailmankaikkeutemme on vain yksi monista lukemattomista kosmoksen ryhmistä. Maailmat ovat syntyneet äärettömyydestä.¹⁵¹ Lucretius painottaa, ettei maapallomme ole ainut, vaan sattuman lopputulos. Lucretiuksen mukaan muissakin maailmoissa on todennäköisesti elämää.¹⁵² Viidennessä kirjassa Lucretius ehdottaa, että maailma syntyi atomien satunnaisuuden yhteydessä, eikä minkään *tietoisien suunnittelun* yhteydessä. Kosmoksen tapahtumasarja on samankaltainen, kuin elävällä oliolla tai eliöllä. Tämä tarkoittaa sitä, että niillä on pysyvä elinaika ja taipumus laskulle ja nousulle. Meidän maailmankaikkeutemme ja toisetkaan maailmankaikkeudet eivät ole *kuolemattomia* ja *ikuisia* vaan katoavat joskus. Elossaolevien eliöiden tai ihmisten tavoin maailmankaikkeus kasvaa, heikentyy ja lopulta häviää pois.¹⁵³

Todisteita maailman synnystä ja häviämisestä on monia. Ensimmäinen todiste on se, että avaruus on rajaton, avaruudessa liikkuu äärettömästi atomeja ja maailmoja on monia. Lucretius painottaa, että maailmamme on luonnon tekemä. Atomit ovat kohdanneet automaattisesti yksinään sattumankaupalla. Aluksi liike tapahtui turhaan. Viimein näiden jälkeen kasvoi maailman alkuperäinen rakenne. Ensimmäisten väitteiden loppuun Lucretius lausuu sen, että muuallakin on samanlaisia maailmoja kuin tämä meidän maailmamme. Toinen todistus on hieman Demokritoksen *anankee* eli välttämättömyysopin mukainen, josta on kerrottu aiemmin. Vaatimukset olemassaolollemme ovat voima, paikka ja ainekset, jotka ovat maailmamme ulkopuolella. Lucretius ajattelee, että olioiden on pakko *syntyä* ja *toimia*. Kolmantena todisteena on kokemus maailmaan perustuvasta vastaavuudesta. Jokainen *kasvava* ja *syntyvä* elollinen olento on osa jotakin suurta yksilöllistä lajia. Samanlainen on oltava niin ikään taivaankappaleiden suhteen. Perusteluna on, että taivaankappaleetkin syntyvät ja kuolevat. Atomeista on esitetty myös sama perustelu.¹⁵⁴ Lucretius teki

¹⁴⁹ Numminen 1965, 38–39.

¹⁵⁰ Taub 2009, 112–113.

¹⁵¹ Taub 2009, 115.

¹⁵² Taub 2009, 117.

¹⁵³ Taub 2009, 118.

¹⁵⁴ Numminen 1965, 116.

Epikuroksen maailmansyntymisen pohjalle oman persoonallisen maailman syntymiskuvauksen. Lucretiuksen mukaan maailma on syntynyt atomien satunnaisten yhteenliittymien seurauksena. Maailman rakentumiselle tarvittavat osatekijät olivat tulleet paikalle. Ensin oli kaaos eikä ollut *aurinkoa, taivaankappaleita, taivasta, eikä merta*. Pauhasi uudenlainen *myrsky*, koska *atomien* liikkeet eivät käyneet yhteen toisten atomien kanssa. Seurauksena tästä samankaltaiset atomit ryhtyivät liittymään yhteen. Yhteen liittymisen seurauksena kehittyivät *alkuaineet tuli, ilma, vesi ja maa*. Alkuaineiden samankaltaiset maailman osat ovat *taivas, meri, maa ja taivaankappaleet*.¹⁵⁵

Ykseysfilosofian aloittaja Parmenides¹⁵⁶ tulkitsi, ettei ole olemassa kuin yksi maailma. Tähän yhden maailman ajatukseen yhtyi moni filosofi, kuten esimerkiksi Platon, Aristoteles, stoalaiset ja Empedokles.¹⁵⁷ Useiden maailmojen ajatuksen esitteli ensimmäisenä Anaksimandros, mutta useiden maailmojen ajatuksen otti omakseen Epikuros ja atomistit. Epikuros ja atomistit olivat keskenään eri mieltä maailmojen syntymisen tyylistä.¹⁵⁸

Kreikan kielessä kosmos sanalla on monia merkityksiä, ja on käyttäjän maailmankuvasta kiinni, mitä sillä halutaan tarkoittaa. Epikurokselle kosmos tarkoittaa tarkoin määriteltyä osaa *universumista* tai entiteetistä. Epikuroksen kosmukseen sisältyy tähdet, jokainen havaittava asia ja maa. Maa, katsottavat asiat ja tähdet on jaettu mittaamattomasta ja kulkeutuvat ulkoa päin nähtäväksi. Kappaleet voivat liikkua tai olla paikallaan ja muodoltaan olla monen muotoisia. Universumi-käsitteeseen liitetään sanoja, kuten luominen, järjestelmällinen ja jumalallinen voima. Epikuros ei olisi käyttänyt *universumista* puhuttaessa samoja sanoja. *Universumilla* viitataan epikurolaisessa ajattelussa kaikkeen. Kosmos käsite yhdistetään Epikuroksen ajattelussa vain tiettyyn osaan maailmankaikkeutta. Tähtitiede ja kosmologia olivat antiikissa kaksi toisistaan irrallaan olevaa tarkastelumallia. Tähtitiede ymmärrettiin matematiikan osaksi, ja kosmologia oli osa fysiikkaa eli luonnon tutkimista. Epikuros ei pidä tähtitiedettä arvokkaana tutkimuksena, vaikka pitääkin kosmologiaa ja meteorologiaa arvossa.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Numminen 1965, 302–303.

¹⁵⁶ Sihvola & Thesleff 1994, 50–54. Parmenides oli antiikin kreikkalainen esisokraattinen filosofi (n. 515–450 eaa.).

¹⁵⁷ Sihvola & Thesleff 1994, 56–59. Empedokles oli antiikin kreikkalainen esisokraattinen filosofi (n. 490–430 eaa.).

¹⁵⁸ Numminen 1965, 115.

¹⁵⁹ Taub 2009, 105–106.

4.2 Lucretiuksen tietoteoria, kuvaoppi, havainto ja skeptismi

Lucretiuksen neljännessä kirjassa kuvataan Lucretiuksen *atomistiseen ontologiaan* perustuvasta teoriasta siitä, miten näköaisti toimii. Lucretiuksen *kuvaoppi* on nykytieteen näköaisti ja valo-opin perusteella oikean opin vastainen. Lucretiuksen kuvaoppi on kuitenkin filosofianhistoriallisesti ja filosofisesti keskeinen. Lucretiuksen kuvaoppi pohjautui epikurolaiseen filosofiaan näkemisen mekanismista.¹⁶⁰

Lucretius ajattelee, että havainnon kyky koostuu ajattelusta ja aistien mekanismista. Kaikki aistit ovat alun perin tuntoaistin eri tyyppejä. Havaitseminen pohjautuu fyysiseen kanssakäymiseen atomien kanssa eli kosketukseen atomien kanssa. Lucretius myöntää, että näköaisti on vaikea selittää kyseisellä tavalla.¹⁶¹

Lucretiuksen kuvaopin merkittävin termi on *olion kuva* eli kuvakalvo. Kuvakalvo on Lucretiuksen mukaan atomien rakentamaa koostumusta. Atomien rakentama koostumus kopioi olion koon ja muodon. Olion muoto ja koko välittyy taukoamattomana joka puolelle ympäriinsä. Kuvakalvosarja pystyy saamaan yhteyden havaitsijaan, vaikkei *lähtökohdetta* olisi olemassa. Kuvasarjan yksi *kuvakalvo* on äärimmäisen ohut heti oliosta ulosvirtaava ja mielettömän nopeasti kulkeva sekä atomeista hienojakoinen asetelma, joka rikkoutuu helposti, jos sitä kohtaa toinen kovempi esine. Kuvasarja pystyy näyttämään kuvasarjansa tarkoin määritetyiltä pinnoilta siten, ettei kuvasarja häviä, kuten esimerkiksi vedenpinnalta tai peilistä. Samalla kuvasarjat pystyvät liittymään toisiinsa siten, että niistä kehittyy uusia keinotekoisia kuvasarjoja. Lucretiuksen mielestä tämä ilmaisee sen, miksi pystymme muistamaan esimerkiksi mytologisten olentojen, vaikka kentaurien¹⁶² olemisen.¹⁶³

Näköaisti toimii Lucretiuksen mukaan siten, että kuvakalvosarja menee näkijän silmään tarpeeksi suuressa valossa. Kuvakalvojen saapumisen silmään estää pimeys, joka on ainetta ja sulkee silmän tiheästi sekä estää kuvien saapumisen. Valo on myös ainetta, mutta pimeyttä hienorakenteisempaa eikä valo estä kuvakalvon tuloa silmään. Avaruuden hahmottamisessa määränpäiden pituuksia ei tiedetä kohteen ulkomuotojen avulla. Kohteet tiedetään siten, että silmä havaitsee oma-aloitteisesti kuvakalvon edessä puskeman ilman määrän, minkä seurauksesta määränpäiden pituudet tulevat selville näkijälle.¹⁶⁴

¹⁶⁰ Helenius 2018, 28–29.

¹⁶¹ Helenius 2018, 29.

¹⁶² Castrén & Pietilä-Castrén 2000, 257. Kentauri on kreikkalaisen mytologian taruolento, joka on puoliksi ihminen ja puoliksi hevonen.

¹⁶³ Helenius 2018, 30.

¹⁶⁴ Helenius 2018, 30–31.

Lucretiuksen mukaan näkö ei ole väärässä, vaikka harhoja onkin olemassa. Harhojen olemassaolo koskee järjen tapahtumia kuin havaitsemisen vilpillisyyttä. Järki rakentaa paikoitellen vääriä uskomuksia tekemällä päätelmiä havaitsemisen kohteesta. Esimerkkinä on airon taittuminen vedessä, mikä ei johdu virheellisestä näköhavainnosta, vaan veden tunkeutumisesta kuvakalvoon, jolloin airon havaitaan taipuvan.¹⁶⁵

Lucretius vastustaa skeptisismää.¹⁶⁶ Skeptikko ei voi osoittaa skeptisismää todeksi tai omata totuutta, jos hän vastustaa mielen ulkopuolella olioihin liittyviä totuuksia. Ulkopuolelta tulevien tapausten oivaltaminen todeksi ja totuuden mukaisten käsitteiden tietäminen ovat *luonnollisia ominaisuuksia*. Täytyy luottaa aisteihin, vaikka aisteissa on joskus ongelmia, sillä muutoin elämä tulisi järjeltä ymmärtämättömäksi.¹⁶⁷

Lucretius kertoo ajattelun ja näköaistin välisestä suhteesta kolme kohtaa. Ensimmäiseksi kuvakalvot käynnistävät *mielen* sekä toimittavat muistosta merkin. Toiseksi *kuvakalvot* ovat ajoittain rakenteeltaan todella *hienorakenteisia*, jonka seurauksena kuvakalvot tulevat mieleen vailla näköaistin mekanisme. Kahden kuvakalvon yhteenliittyminen on seurausta, eikä sitä saada näön kautta kahtena erillisenä kuvakalvosarjana. Esimerkiksi *kentauri* on yhteen liittynyt sekä *hienorakenteinen kuvakalvo*. Lyhyesti Lucretius ilmaisee asian sanomalla, että kuva ilmenee ”*ruumiin väyliä pitkin hengen hienoisena*”. Tarkoin määritellyt *kuvakalvot* tulevat mieleen vailla aistien mekanisme. Kolmantena Lucretius kuvaa sitä, kuinka mielen toimeliana taitona on hallita *tarkkaavaisuutta* eri määränpäiden kesken. *Tarkkaavaisuus* päättää muistista erityisen sisällön, tai esillä olevista kuvasarjoista ottaa oman halunsa mukaisesti. Syy siihen, miksi samanlainen *kohde* aiheuttaa usein monenlaisia mielikuvia yksilöiden keskuudessa, johtuu *opastamisen taidosta*, joka on *tarkkaavaisuudella*. Aikaisemmat elämäkokemukset pystyvät saamaan aikaan sen, että *tarkkaavaisuus* ennustaa tulevia tapahtumia. Tarkkaavaisuuden opastaminen pystyy mahdollisesti johdattamaan ajatteleminen huonommaksi, koska sielun alttius on sekoittaa asiat keskenään.¹⁶⁸

4.3 Lucretiuksen kuvaoppi ja havainnon teorian kritiikkiä

Lucretiuksen tietoteoria ei ole *aineettomia substansseja*. Käsitteet, jotka liittyvät ajattelemiseen ja sieluun, kuuluvat kaikkein *hienorakenteisimpiin atomeihin* käsitteinä ne

¹⁶⁵ Helenius 2018, 31.

¹⁶⁶ Saarinen 1985, 417. Skeptisismi on epäilyn filosofiaa, jossa korostetaan ymmärryksemme rajallisuutta.

¹⁶⁷ Helenius 2018, 31.

¹⁶⁸ Helenius 2018, 31–32.

ovat mahdollisesti ongelmallisia. Ongelmallisen käsitteestä tekee se, onko mahdollista esimerkiksi tulkita kohtuullisesti *tietoisuuden perusta* vain siten, että puolustautuu erityiseen *atomien hienorakenteisuuteen*.¹⁶⁹

Lucretiuksen havaintoteoriaa kritisoidaan siitä, että ihminen on toimeton *kuvakalvojen* saaja, minkä seurauksen saajan tehtäväksi annetaan etupäässä *tarkkaavaisuuden* opastaminen. Tarkkaavaisuuden opastaminen liittyy ajattelemiseen ja aistikokemuksiin ja järki tekee itse *tulkintoja* ja johtopäätöksiä kokemistaan tilanteista. Epäluotettavan näkemisestä tekee *järjen aktiivisuus*. *Järjen aktiivisuus* tekee joskus valheellisia todistuksia *kohteista*, kuten vaikka airon taipuminen vedessä.¹⁷⁰

Lucretiuksen havaintoteoriaa luokitellaan epäsuoraksi realismiksi tai suoraksi realismiksi. Luokittelu ei ole helppoa. Suoraksi realismiksi luokitellaan sillä perusteella, että korostetaan atomien ensisijaisia ominaisuuksia kuuluvaa kuvakalvon uudelleen rakentamistaitoa. Atomien järjestämä *kuvakalvo* pystyy katsomaan ilmoittavan *tietoa objektin* olemassa olevasta ominaispiirteistä saajalle. Saajan saama *kuvakalvo* on aineellinen osuus *objektia*, ja kuvakalvo rakentaa uudelleen *objektin ominaispiirteistä* mallin ja mitan. Epäsuoraan realismiin voi luokitella silloin, kun korostetaan havaitsemisen toissijaisia ominaispiirteitä ja *kuvakalvon* keskeistä olemusta saajan sekä objektin *välillä*. Atomien ominaispiirteisiin ei sisälly esimerkiksi ääni, väri, tunto ja maku, minkä seurauksena kokemuksen saaja saa edellä luetellut aistit *havaintokokemukseen*. Tämän seurauksena objektin *todellisista* ominaisuuksista ja *olemassaolosta* on pakko tehdä johtopäätös näköhavaintoa ja kuvakalvon toissijaisista välittävistä ominaispiirteistä.¹⁷¹

Lucretiuksen mallilla on haasteita. Ensimmäinen kritiikki on se, että Lucretiuksen malli myöntää näkemisen aistiharhat, ja siitä huolimatta hyväksyy ehdottoman varmasti kannattamaan *objekteja*. Tästä aiheutuu se, että *objekteista* ei tarvitse kiistellä eikä tarvitse tehdä arvostelevaa tarkastelua havaitsemisen olemuksesta. Toinen kritiikki Lucretiuksen mallissa on se, että herää kysymyksiä *kuvakalvojen* mekanismista ja alkuperästä. Esimerkiksi Visa Helenius on kysynyt seuraavia kysymyksiä: ”*Miksi olioiden pinnat lähettävät ylipäänsä kuvakalvoja? Miten kuvakalvot voivat selvitä lukuisista törmäyksistä riittävän ehjinä? Mikseivät kovat peilaavat pinnat riko haurasta kuvakalvoa muiden kovien pintojen tämän tehdessä? Miten silmää isomman kohteen, kuten vuoren, kuvakalvo voi saapua havaitsijan*

¹⁶⁹ Helenius 2018, 32.

¹⁷⁰ Helenius 2018, 32.

¹⁷¹ Helenius 2018, 32–33.

näköelimeen”. Kolmas kritiikki liittyy *ad hoc* –argumenttiin.¹⁷² *Ad hoc*-argumentilla tarkoitetaan todisteen lisäämisen menetelmää, josta seuraa useasti harhakäsityksiä. *Ad hoc*-argumenttiin liittyy se, että todistetta pystytään jatkamaan silloin, kun opponentin todisteissa näkyy heikkouksia. Todisteen puolustaja lisää todisteita välittömästi siten, että todisteet yhdistyvät vasta-argumenttien *kanssa*. *Ad hoc* -argumentin ongelmat jatkumoista kehittyvät siitä, että väitteen todisteet pohjautuvat jatkumoihin, joille ei toisia vastaväittämiä ehdoteta.¹⁷³ Neljäntenä kritiikkinä on ajattelemisen ja aistien yhteyden näyttäytyminen hankalana. Hankalan siitä tekee erityisesti kysymys, ”*Miten kahden näköaistin alaisen kuvakalvosarjan kuvakalvot voivat muuttua yhdistyttyään laadultaan sellaiseksi kuvakalvoksi, joka välittyy mieleen ilman aisteja*”.¹⁷⁴

Lucretiuksen mallia voi pitää erityisenä, koska siinä on ainakin kaksi hyvää puolta. Lucretiuksen malli selvittää *visuaalista havaintoa* ja *näköaistia* laajasti, monitahoisesti ja verrattain ymmärrettävästi. Toiseksi malli antaa tietoisuutta aiemmasta materialistisen filosofian näköjärjestelmän havaitsemisesta liittyvästä ymmärryksestä.¹⁷⁵

4.4 Lucretiuksen tulkinta sielusta ja etiikasta

Lucretius määrittelee sielun kahdella eri käsitteellä, jotka ovat *animus* ja *anima*. *Animus*-käsitteellä tarkoitetaan Lucretiuksen ajattelussa myös älyä, mutta se on myös linnake toiveille, tunteille, tahdolle ja intohimoille. *Animus* sijaitsee Lucretiuksen ajattelussa rinnassa. *Anima* on Lucretiuksen ajattelussa koko elävän periaate, joka ylittää kaikkialle kehoon eikä ota osaa ihmisen henkisiin toimintoihin. Lucretiuksella *Anima* ja *Animus* ovat läheisessä yhteistyössä keskenään toistensa kanssa, kuten Epikuroksellakin. Lucretius ja Epikuros olivat molemmat varmoja siitä, että sielu sijaitsee rinnassa. Esimerkiksi Epikuros vältti hyödyttöä teoretisointia, minkä seurauksena hän ei halunnut määritellä yleisesti tiedettyjä käsitteitä.¹⁷⁶ Henkäys ja henki ovat liittyneet toisiinsa ja muodostavat yhden luonteen. Luonteen kantana on ymmärrys sekä lisäksi mieli, henki, neuvokkuus ja harkinta. Henkäys sijaitsee rinnassa, ja ruumiin kontrollointi tapahtuu rinnasta käsin. Henkäys laittaa ruumiiseen liikettä. Hengen toimintoja ovat erityisesti tunteet, kuten ilo, pelko ja kärsimys. Henkäyksellä viitataan usein vain älyyn.¹⁷⁷

¹⁷² Helenius 2018, 33.

¹⁷³ Kariniemi 2021, 70.

¹⁷⁴ Helenius 2018, 33.

¹⁷⁵ Helenius 2018, 33–34.

¹⁷⁶ Numminen 1965, 164–166.

¹⁷⁷ Numminen 1965, 166.

Lucretiuksen mielestä Animus ja anima ovat kappalemaisia ja ihmisen osia. Ensimmäinen henkäys laittaa ihmisruumiiseen liikettä. Liikkeestä huolimatta liike vaatii kosketuksen, ja kosketus vaatii kappaleen. Toisena yhdessä ruumiin kanssa kärsii henki. Lucretiuksen mukaan tästä hyvänä perusteluna on se, että tajunnan menettäminen saa aikaan ruumiin ja hengen kärsimys.¹⁷⁸ Lucretius toteaa, että henki on ruumiinosa. Lucretiuksen mukaan raajat menettäneet ihminen voi elää ilman raajoja, mutta raajarikkoinen ihminen ei voi elää ilman tuulta ja lämpöä, jota ihmiselo Lucretiuksen mukaan vaatii. Lucretius käsittää ihmisen tuulen ja lämmön ruumiin osiksi, koska niihin sisältyy elossa oloa. Elosooloa Lucretius nimittää henkäykseksi. Ihmisen elo lakkaa, kun tuuli ja lämpö ihmisestä poistuvat.¹⁷⁹

Hengen ja Henkäyksen rakenne Lucretiuksella on koostumukseltaan erityisen hieno ja pitää sisällään pyöreän muotoisia ja pieniä siemeniä. Hengen siemenet ovat sileitä, pieniä ja pyöreitä, jotka käsittelevät hengen suunnatonta nopeutta ja koostuvat monen atomin yhteen kasautumisesta eli *kimpuista*. Edellisestä johtuen Lucretiuksen sielu ei ole materialtaan mutkaton. Lucretiuksen käsitys sielusta on, että se pitää sisällään tuulta, lämpöä ja ilmaa. Lucretiuksen käsitys tuulesta ei ole täysin varma, koska Lucretius ajatteli ilman atomien joutuvan liikkeessä järjestymään uudestaan ilmasta tuuleksi. Lucretiuksen mukaan ulkona oleva tuuli ei ole aivan samanlainen tuuli, joka on ihmisen sisällä. Kaikesta tästä selityksestä huolimatta Lucretius-malli ei pysty kertomaan sitä, miksi ihmisellä on tunto. Vastaukseksi esitetään, että täytyy ajatella jotain neljättä ainetta, jolla ei ole nimeä. Neljäs aines on kapeinta ja kaikista aineista liikkuvinta sekä muodostuu pienimmistä ja sileimmistä atomeista. Tuntoliikkeet laittavat tämän alulle. Tuntoliikkeet alkavat siten, että neljäs aines levittää tuntoa kehon osiin. Neljännen aineen kanssa joutuvat liikkeeseen hienoimmasta karkeimpaan aineet. Järjestys hienoimmasta karkeimpaan ovat lämpö, tuuli ja ilma. Ilman seurauksesta se menee kehon pehmeämpiin osiin, kuten lihaan ja vereen, ja siitä kovempiin osiin, kuten luihin ja sen ytimiin.¹⁸⁰

Lucretius pyrkii osoittamaan sielun olevan kuolevainen. Ensimmäinen väite kuolevaisuuteen liittyy sielun atomirakenteeseen. Lucretiuksen näkemys atomeista sielussa ei ole täydellisesti muotoiltu. Täydellisyydestään huolimatta Lucretius ajattelee sielun atomien olevan kooltaan pienempiä kuin usvan tai veden. Sielun atomit liikkuvat Lucretiuksen

¹⁷⁸ Numminen 1965, 166–167.

¹⁷⁹ Numminen 1965, 165–166.

¹⁸⁰ Numminen 1965, 167–168.

mukaan paljon vaivalloisemmin ja rivakammin kuin usvan ja veden. Lucretius väittää sielun poistuvan ihmisestä kuin vesi valuu rikkimenneestä lasista tai savu häviää astiasta. Lucretius ajatteleekin, että kuoleman aikana ilma ei pysty pitämään sielua koossa. Toinen väite on, että sielu saa alkunsa ruumiin syntymisen kanssa. Syy liittyy Lucretiuksen ajattelussa ruumiin ja sielun *rinnakkaisuuteen*. Lucretiuksen ajattelun mukaisesti ihmisen vanhetessa hengen kyvytkin kasvavat, mutta myös vanhuudessa hengen kyvyt heikkenevät, koska ruumiskin heikkenee. Lucretiuksen mukaan sielu poistuu yläilmoihin kuolemassa. Tunteita, tauteja ja murheita kuolema koskettaa myös. Kolmas väite liittyy ruumiin ja sielun jaettuihin tuntemuksiin. Jaetuissa kokemuksissa ajatellaan, että ruumiissa olevat taudit liittyvät myös hengen tauteihin. Lucretiuksen mukaan hengen taudeissa henki sekoilee ja on sielullisesti häiriintynyt. Henki ei voi olla olemassa ilman ruumista.¹⁸¹ Lucretius selvittää, että kuolemassa atomien kasautuminen purkautuu. ”*Kuolema ei sillä tavalla tuhoa olioita, että se tuhoaisi materian kappaleet, vaan se hajottaa niiltä yhteyden*”. Kuolemalle pakollinen vaatimus on, että atomien kasaantumet hajoavat pois. Lucretiuksen mukaan kuolema vaikuttaa yksinomaan *biologisiin* lajeihin. Atomit säilyvät elossa elävän lajin poismenon jälkeenkkin. Lucretius muistuttaa, että jonkun osan ruumiista voi menettää ilman, että kuolee. Kuollut ruumiin osa menettää animansa eli elinvoimansa. Lucretiuksen edellä luetellut ideat sulautuvat yhteen nykyaikaisen solukuolemaa koskevan tietämyksen kanssa.¹⁸²

Lucretius vahvistaa väitettään sielun ennaaikaista elämistä vastaan. Lucretiuksen mukaan kuolematon sielu, joka tulee syntymättömään ruumiiseen, pitäisi olla vähän tietoinen meitä edeltäneestä ajasta. Meillä ihmisillä ei ole muistoja ennen syntymäämme edeltäneistä ajoista ja muistojen puuttumista ei selitä sielun muuntuminen, koska kuolema ei muista muuntumista.¹⁸³ Ennen syntymää sielua ei ole ollut olemassa perustuu ruumiin ja sielun tiiviiseen kytkökseen. Kun henkäys siirtyy ihmiseen, seuraisi siitä se, että henkäys on ihmisen sisällä häkissä. Henkäys ei tarvitse loppua tai alkua, koska kehossa on paljon tuntoa. Lucretiuksen todiste sille, miksi sielua ei ole ollut olemassa ennen ruumista, perustuu ruumiin ja sielun yhteiseen kasvuun. Lucretiuksen ruumiin ja sielun yhteiskasvun vastustus on kohdistettu vastustamaan Pythagoraan sielunvaellusoppia. Lucretius käsittelee sielun yhteiskasvuopissa myös perinnöllisyyttä. Perinnöllisyys-ajattelussa esitellään sielun kasvamisesta yhdessä ruumiin kanssa. Ihmisen sielun siirtyminen kuoleman jälkeen kehosta toiseen tarkoittaisi sitä, että luonteet muuttuisivat. Esimerkkinä tästä vois olla, että jos hurja

¹⁸¹ Numminen 1965, 171–174.

¹⁸² Helenius 2019, 15.

¹⁸³ Numminen 1965, 174.

kaspialainen koira saisi hirven sielun. Seuraisi siitä se, että hurjasta kaspialaisesta koirasta tulisi pelokas. Lucretiuksen aksiomin mukaan muuntuminen on sama asia kuin häviäminen. Lucretius saa kritiikkiä sielun vaelluksen puolesta, jossa väittäjät kertoivat sielun muuntuvan toiseksi siirtyessään toiseen ruumiiseen. Lucretiuksen mielestä sielun vaelluksen ongelmaksi tulee sekin, että lapsista voi tulla vanhempiaan tyhmempiä ja vähemmän kehittyneempiä. Lucretiuksen mukaan vain sielu, joka on ruumiin kanssa ollut yhdessä alusta loppuun, voi kehittyä päätepisteeseen saakka. Viimeisenä ajatuksena sielun esieloa vastaan on se, etteivät henget kykenisi odottamaan rauhallisesti synnytyksen tai sukupuolisen kanssakäymisen lopputulosta. Lucretiukselle on mahdotonta, että henget neuvottelevat maltillisesti syntymän jonotusjärjestyksestä.¹⁸⁴ Lucretiuksen mukaan naisen hedelmättömyys ei ole seurausta jumalien tahdosta, vaan tiedostettavissa *luonnon lakien* aiheuttajasta.¹⁸⁵

Lucretius tuomitsee voimakkaasti rakkauden kiihkon, mutta kelpuuttaa epäsäännölliset suhteet ja rakkauden ruumiillisen osan. Rakkauden ruumiillisen osan ja epäsäännölliset suhteet hän hyväksyy sillä perusteella, että niillä pystyisi kontrolloimaan omaa *intoshimon* vaikutusta. Lucretius kelpuuttaa naisen ja miehen keskinäisen suhteen olemassaolon, mutta se ei ole ideaalitila, vaan asianmukainen sovitteluratkaisu. Sovitteluratkaisu lähentyy Epikuroksen kehottamaa *ystävyyttä*. Epikuros suhtautui kielteisesti avioliittoon, koska epikurolaiset välttivät kaikkea mielenjärkytyksiä, mutta kehottivat *ystävyyteen avioliiton* sijaan. Paavo Nummisen mukaan Lucretius ei mahdollisesti pidä naista mieheen verrattuna tasa-arvoisena.¹⁸⁶

Lucretius uskoo, että rutto ja sairaudet ovat peräisin haitallisista *siemenistä*, jotka ovat lähtöisin ilmasta. Atomiopin mukaisesti satunnaisten tapausten seurauksena tulee koolle isoksi joukoksi, jolloin on tauteja ilmassa. Ilmakehän alkaessa liikkua, haitallinen ilma kuljettaa ruttoa. Ruttotauti pysyy ilmassa ja siirtyy viljaan, veteen ja muihin eläinten ja ihmisten ruokavalioon. Taudinaiheuttajat tulevat ulkopuolelta ja mahdollisesti maailman ulkopuolelta, mutta myös maaperästä. Maaperästä taudinaiheuttajia tulee silloin, kun maaperä on päätenyt mädätykselle alttiiksi ja maaperän atomikoostumus on mennyt sekaisin.¹⁸⁷

Stoalaisten näkemys sielusta on, että tapahtumat uusiutuvat vähän samankaltaisesti, kuin ne kiertelisivät isoa kehää. Stoalaiseen ison kehän kiertämisen ajatukseen liittyy

¹⁸⁴ Numminen 1965, 174–176.

¹⁸⁵ Numminen 1965, 242–243.

¹⁸⁶ Numminen 1965, 242.

¹⁸⁷ Numminen 1965, 397.

näkemyksistä, että edesmenneet ihmiset tulisivat takaisin uudestaan. Epikuros omaksui stoalaisen ajatuksen vähän samankaltaisesti kuin, että *häviämättömät atomit* voivat monesti järjestyä ja muodostua uudestaan samalla lailla. Vaikka aika muodostaisikin meistä tulevaisuudessa samankaltaisen rakenteen, jota olemme nykyään, se ei kuitenkaan ole osa meitä Lucretiuksen mielestä. *Itseyden toistaminen* tai *muistin jatkuminen* on meistä silloin katkennut, ja me emme kannu huolta heistä, jotka elivät ennen meitä. Lucretiuksen mukaan edellisessä tulee ottaa huomioon atomien monenlaiset liikkeet ja ajan pituus. On mahdotonta uskoa ajatukseen atomien olleen samankaltaisesti järjestyneitä, mitä ne nyt ovat. Lucretiuksen mukaan emme muista sitä, että atomit ovat olleet nykyisen kaltaisessa järjestyksessä aikaisemminkin. Muistin puuttumisen syyksi Lucretius kertoo mielessä pitämisen ja *elämän tauon* olleen joskus tosinaan eksyneitä.¹⁸⁸

Lucretiuksen mielestä tuskaa ja murhetta on olemassa erityisesti niille, jotka kokevat sitä. Kuolema poistaa kärsimyksen ja tuskan. Kuolemaa ei tarvitse pelätä. Ihminen on kuolemassa samanlaisessa tilassa kuin ennen syntymäänsä. Lucretius mainitsee menetettyjen omaisten suruun kaksi syytä. Ensimmäinen on se, että kadutaan vainajan menetettyjä elämän nautintoja. Esimerkkinä on perhe-elämään liittyvät ilot. Lucretius toteaa, ettei vainaja ikävoi mitään. Toinen syy vainajan kaipaamiseen on vainajan pääsy tuskista, minkä seurauksena vainajan läheiset kokevat surua. Lucretiuksen mielestä kuolema tuo rauhan. Omaisten kannalta tämä ei ole erityisen lohdullinen. Epikuroksella oli humanimpi näkemys, koska hän katsoi viisaan tuntevan surullisuutta kuolleesta omaisesta.¹⁸⁹ Amy Olberdingin mukaan lucretiuslainen tulkinta viisaasta ihmisestä on, ettei hän yritä välttää tutkimasta omalla yksilöllisyydellään kuolemaa, vaikka kokisikin kuoleman kaunaa aiheuttavana.¹⁹⁰

Manala-taruja on kritisoinut ennen Lucretiusta jo kreikkalainen filosofi Demokritos. Demokritos puhuu valheenomaisista taruista, joita liitetään kuoleman jälkeen tapahtuviksi. Lucretiuksen puhuessa manalasta hän mainitsee monia eri jumalia nimeltä, kuten Esimerkiksi Tantalos,¹⁹¹ Tityos,¹⁹² Zeus,¹⁹³ Letoa,¹⁹⁴ Danaoksen tyttäret sekä Aigyptos.¹⁹⁵ Lopuksi

¹⁸⁸ Numminen 1965, 177.

¹⁸⁹ Numminen 1965, 178.

¹⁹⁰ Helenius 2019, 19.

¹⁹¹ Castrén & Pietilä-Castrén 2000, 557. Lydyian tarunhohtoinen kuningas, jonka isä oli Zeus.

¹⁹² Castrén & Pietilä-Castrén 2000, 589. Jättiläinen.

¹⁹³ Kajanto 1997, 516. Kreikkalaisten ylijumala.

¹⁹⁴ Castrén & Pietilä-Castrén 2000, 301. Hedelmällisyyden Jumala ja Zeuksen rakastettu.

¹⁹⁵ Castrén & Pietilä-Castrén 2000, 18. Egyptin eponyyminen heeros.

Lucretius mitätöi Furiat,¹⁹⁶ Kerberoksen eli Manalan kolmipäisen koiran ja Tartaroksen¹⁹⁷. Tartaroksella tarkoitettiin manalaa yleisesti tai manalan erityistä kohtaa eli synkkää kuilua. Tartaroksen kurkusta tulevista röyhtäilykaasuista kerrottaessa oletetaan olevan rikinkatkuisia seutuja, joista arveltiin oleva reitti manalaan. Toinen tulkinta on, että Tartaroksen oletettiin olevan hirviön kaltainen eliö. Manalan kuvauksista on oletettu puuttuvan jonkin verran säikeitä, koska kaikista manalan olennoista ei kerrota runossa. Manalan kidutukset kuvaavat maan päällä tapahtuvia kurituksia. Lucretius kertoo ihmisen mielenrauhan eli ataraksian häiriintyvän rangaistuksen pelon ajatuksesta, jota häiritsee *omatunto*. Lucretiuksen mukaan järjettömät ihmiset eivät pysty tajuamaan, että kuolema pysäyttää kaikki kurjuudet. Järjettömät ihmiset odottavat peloissaan kuolemaansa, koska pelkäävät kuoleman jälkeen tapahtuvan kauheuksia.¹⁹⁸ Lucretius haluaa arvostella ihmisiä, jotka pelkäävät kuolemaa. Epikuros kuvaa, että absoluuttinen nautinto pystytään tavoittamaan äärellisessä ajassa. Lucretiuksen mukaan on oikein, että jokainen vanha poistuu uuden edestä. Ihmisiä rauhoittaa ajatus siitä, että näin on käynyt ja tulee käymään kaikkien sukupolvien kanssa. Yksikään ei joudu manalaan, koska hänen materiaaliansa vaaditaan seuraavien sukupolvien tekoon. Lucretiuksen tulkitsee kuoleman olevan rauhallisempi lepo, mitä uni on.¹⁹⁹

Sielun koostumuksesta on kaksi näkemystä. Ensimmäinen näkemys on Epikuroksen oppi, että sielu on syntynyt ruumiin kanssa samasta aineesta. Toinen näkemys on se, että sielu annetaan valmiina henkenä syntyvään ihmiseen, eli sielu ei kierrä ihmisestä toiseen. Sielun olemassaolosta seuraa kysymys siihen, mitä sielulle tapahtuu ihmisen kuoltua. Lucretius esittää kolme tulkintaa. Ensimmäinen tulkinta Epikurokselta on, että ihmisen sielu katoaa jouduttuaan pois ruumiista. Toinen tulkinta on runoilijoilta, että ihminen joutuu manalaan. Kolmas ja viimeinen tulkinta, jonka Lucretius esittää kirjassaan on, alkujaan Pythagoraalta.²⁰⁰ Se on sielunvaellusoppi, jossa ihmisen sielu siirtyy jopa eläimiin, mutta ennen kaikkea toisiin olentoihin. Samalla tähän ajatukseen sisältyy varjojen oleskelu manalassa. Tässä kolmannessa tulkinnassa ajatellaan, että ihminen koostuu kolmesta eri osasta, jotka ovat varjo, sielu ja ruumis.²⁰¹

Lucretius toteaa, että yksikään ihminen ei välty kuolemalta. Epikurolaiset eivät kehottaneet monestikaan itsemurhaan, kuten stoalaiset, mutta pitivät itsemurhaa luvallisena.

¹⁹⁶ Castrén & Pietilä-Castrén 2000, 183. Roomalaisten raivottaret.

¹⁹⁷ Castrén & Pietilä-Castrén 2000, 558–559. Manalan syvin kolkka.

¹⁹⁸ Numminen 1965, 179–181.

¹⁹⁹ Numminen 1965, 179.

²⁰⁰ Sihvola & Thesleff 1994, 38–39. Kreikkalainen filosofi (n.560–500 eaa.).

²⁰¹ Numminen 1965, 34–35.

Epikuroalaisille itsemurha oli merkinä luonteen heikkoudesta.²⁰² Lucretius ehdottaa, että *luonnon tunteminen* oli ratkaisevan hyödyllistä ihmisille, koska sen avulla pystyi torjumaan valheelliset uskomukset ja tiedot. Esimerkiksi *mytologiset jumalakuvaukset* ovat vahingollisia ja virheellisiä.²⁰³ Lucretius ei käsittele suremista ja siihen on kaksi syytä. Ensimmäisenä syynä on se, ettei vainaja päädy kokemaan tuskaa, jota pitäisi surra. Elämä kuoleman jälkeen on järjetöntä ja tarpeetonta. Toisena syynä Lucretiuksen mukaan on se, ettei kuollut pysty tiedostamaan mitään, kuten *surua*, nautintoa tai tuskaa. Sureminen on tarpeetonta, eikä kuollut vaadi saada surua.²⁰⁴ Lucretiuksen mukaan levollinen ja nautintoa aiheuttava elämä vaatii yhteiskuntamoraalin sitoutumista.²⁰⁵

5. Lucretius ja jumalat

5.1 Uskonto antiikin Roomassa

Antiikin jumalaymmärrys eroaa selvästi nykyaikana pidetystä länsimaalaisesta Jumalaymmärryksestä. Antiikissa ihmiset eivät alituisesti käsittäneet jumalaa tuonpuoleiseksi tai kaukaiseksi. Antiikin ihmiselle jumalat olivat tavallisesti järjellä selittämättömiä voimia omistavia ja *kuolemattomia hahmoja*. Tämänpuoleisessa maailmassa jumalilla oli *vaikutusta* ja *toimintaa* pienissä määrin ja myös ihmistä virheellisesti pystyttiin ajattelemaan jumalaksi. Jumalaksi ihmistä kuviteltiin silloin, jos hän sai aikaan ihmeitä ja hänellä oli järjellä selittämättömiä voimia. Ihmisenkin oli mahdollista *tulla* jumalaksi. Roomalainen keisarin palvelus ja hallitsijakultti pohjautuivat ideaan siitä, että ihminen liitetään osaksi Jumalia. Antiikissa oli paljon *jumalallisia henkiä ja olentoja*. Jumalat eivät olleet ehdottomia, koska jumalia oli *eriasteisia ja -tasoisia*. Roomassa miespuolisen jumalan tavallisin nimi oli *deus*. Naispuolisen jumaluuteen viitattiin sanalla *dea*. Antiikissa ihmiset tulkitsivat, että *maailmassa ja ihmisessä on jumalallinen elementti*.²⁰⁶ Roomalaisten pääjumaliksi nousivat *Minerva, Jupiter ja Juno*.²⁰⁷

Roomassa ajateltiin yliluonnollisten henkien *animistisesti* vaikuttavan luonnossa tapahtuviin ilmiöihin ja paikkoihin. Tämä asenne säilyi pitkään roomalaisessa *kansanuskossa*.

²⁰² Numminen 1965, 181.

²⁰³ Helenius 2020, 19.

²⁰⁴ Helenius 2019, 26–27.

²⁰⁵ Numminen 1965, 318.

²⁰⁶ Hänninen et al. 2012, 45.

²⁰⁷ Mustakallio 2008, 13, 201–202. Minerva on etruskialkuinen kaupunkijumalatar, joka suojeli naistentöitä ja käsityötaitoa. Jupiter on roomalaisten ensisijainen puolustaja, suurenmoinen valon jumaluus, joka nuhteli salamoilla ja ukkosilla. Juno on äitiyteen, synnytykseen ja naisen elämään viittaava suojelijajumalatar.

Rooman kulteista ei ole kestänyt tähän päivään asti rituaalioppaita tai pyhiä kirjoja, vaikka lähteitä onkin säilynyt hyvin. Latinankielinen *kirjallisuus* alkoi 200-luvulla eKr. ja sai painokkaita *tyylillistä* inspiraatiota kreikkalaisen kulttuurin kirjallisuudesta. Roomalaiset omaksuivat kreikkalaisen käytännön kertoa jumalista samantyyllisinä kuin ihmisistä. Rooman tasavalta-ajan valtionuskonto painotti roomalaisten ja jumalien keskeistä ainutlaatuisuutta. Roomalaisten ja jumalien välinen yhteys oli molemminpuolista. Jumalat puolustivat roomalaisia, jos roomalaiset toteuttivat uhri- ja rituaalitoimitukset tarkasti. Roomalaiset perustelivat heidän valta-asetelmaansa yhteydellä suosikkijumaliinsa. Roomalainen uskonnollisuus ei pohjautunut *jumalalliseen ilmoitukseen* eikä uskontoon liittynyt käsitystä lopullisesta rangaistuksesta. Kuolemanjälkeisyys kiinnosti roomalaisia vain silloin, kun sen kautta luultiin ansaittavan jotain maanpäällisessä elämässä.²⁰⁸ Roomalaiset uskoivat, että jumalat ovat teoriassa joka puolella samankaltaisia. Toiset *kansat* käyttivät jumalista vain eri nimiä.²⁰⁹

Lucretiuksen aikaisista roomalaisista teologiaan liittyvistä jaottelusta on kirjoittanut *Marcus Terentius Varron*. Varronin kirjoittama teos nimeltä *Antiquitates rerum humanarum et divinarum* on hävinnyt²¹⁰, mutta Augustinus ilmaisee *Jumalan valtio* -kokoelmassaan mahdollisesti ensisijaisiin lähteisiin pohjautuvan lyhennelmän Varrenin lokeroinnista. Augustinus esittää Varrenin jaottelevan teologian kolmeen eri osaan. Osat ovat valtiollinen, luonnollinen ja myyttinen teologia. Augustinus ilmaisee, että valtiollinen teologia on Rooman takia, myyttinen jumaluusoppi on esiintymispaikkojen takia ja luontoa koskeva teologia on maailman selittämisen takia.²¹¹ Tutkija Peter Van Nuffelenin mukaan myyttisen teologian päämääränä oli saada yleisö *viihtymään*. Runoilijoiden tulkintaa jumalista käsittelee myyttinen teologia. Myyttisen teologian päämääränä ei ollut kertoa totuutta. Esoteerisia jumalakatsomuksia liitetään luonnolliseen teologiaan, jotka koskevat monesti filosofista ajattelemista. Van Nuffelenin kertoo, että Varren piti todennäköisesti luonnollista teologiaa parempana kuin valtiollista teologiaa. Van Nuffelenin esittää, että Varren piti teologiaa haastavana usealle ihmiselle ja, että konsensusta ei ollut filosofien keskuudessa. Valtiolliseen teologiaan liittyi yhteiskunnan ohjaileminen jumalakäsitystä hyödyntäen. Van Nuffelinin ajattelee Varrenin pitävän valtiollista teologiaa ongelmallisena. Syynä valtiollisen teologian ongelmallisuuteen oli se, että valtiollinen teologia sai kansan pitämään kulttien jumala-

²⁰⁸ Mustakallio 2008, 12–15, 19.

²⁰⁹ Hänninen et al. 2012, 251.

²¹⁰ Van nuffelen 2010, 162.

²¹¹ Augustinus, Jumalan valtio 1. (Suom. Koskenniemi 2003, 352)

esitystä jumalien oikeana luonteena. Van Nuffelinin esittää, että Varrenin mukaan syy oli kansan filosofisen ymmärtämisen puuttuminen.²¹²

Rooman tasavallan aikana senaatti suoritti valinnan *uusien kulttien* laillistamisesta ja *uskonnollisista toimituksista* laillistetun uskonnon lisäksi. Senaatille kerrottiin valtakuntaan tulleista ulkopuolisista kulteista ja ennustuksista. Senaatin piti tehdä valinta kansakunnan rangaistuksista, ettei Rooman jumalia pilkattaisi. Poliitiikan ja uskonnon välillä oli suuri kytkös.²¹³ Rooman senaatti periaatteessa teki päätöksen uusien temppeleiden rakennuttamisesta, rahoittamisesta sekä uusien kulttien hyväksymisestä. Senaatti oli *säilyttävä* eli *konservatiivinen* rakenne uskonnossa ja politiikassa. Senaatin suvaitsevaisuus oli senaatista riippuvaista eli *tapauskohtaista*. Keskeistä uskonnon harjoittamisessa oli olla osa esi-isien perinnettä eli *mos maiorumin*. Esi-isien perinne oli tietynlainen kirjaamaton sääntö siitä, mikä oli epäroomalaista ja mikä oli roomalaista.²¹⁴

Antiikin ajan uskontojen tarkastelemisessa on osoittautunut vaikeaksi.²¹⁵ Katriina Mustakallion mukaan rituaaleilla oli merkittävä merkitys roomalaisessa uskonnossa. Roomalaisen uskonnon määrittely siitä näkökulmasta, mikä on kotoperäistä roomalaista uskontoa ja mikä ei ole, on vaikea määrittellä. Määrittelystä vaikeaksi tekee sen, että *uskomusten kokonaisuus* oli tullut Roomaan *latinalais-sabiinilais-etruskilais-hellenistis-roomalaisesta* kanssakäymisestä. Roomalaisuuden pystyy näkemään siinä, miten tapoja yhdistettiin ja omaksuttiin mukaan roomalaiseen perintöön. Perinnön lisänä oli myös se, miten eri väestöt *integroituvat kultin* kanssa roomalaiseksi. Roomalaiset jumaluudet ja jumaluuksien kreikkalaiset samankaltaisuudet, papisto ja myytit ovat tavallisesti lähtökohtia monissa uskontoa kertovissa teoksissa. Edellä kuvatussa lähtöasetelmassa on tulkintavaikeuksia. Mustakallion mukaan vaikeudet tulevat esille siinä, ettei kerrota elävästä ja toimivasta uskonnollisuudesta. Mustakallion mukaan Roomalaista uskonnollisuutta tulee tarkastella kulttien ja rituaalien kautta. Mustakallion mukaan roomalaisesta uskonnollisuudesta tulee esiin elävä ja vaihteleva *pyhän kulttuuri*, mikä pohjautuu *omaperäisen* pyhän ideaan. Roomalaisessa uskonnollisessa kokonaisuudessa päättelyn puolesta säädöksillä, tabuilla ja uskonnollisilla termeillä oli erityinen tarkoitus ja asema.²¹⁶ Jumalille ja rituaaleille kohdistettiin todennäköisesti monenlaisia tarkoituksia. Roomalaisen

²¹² Van Nuffelen 2010, 185–186.

²¹³ Mustakallio 2008, 15.

²¹⁴ Hänninen et al. 2012, 251, 277.

²¹⁵ North 2000, 1; Scheid 2003, 5.

²¹⁶ Mustakallio 2008, 12–19.

uskonnon potentiaali olikin mahdollisesti siinä, että rituaaleja pystyttiin tulkitsemaan monesta näkökulmasta yhteisön muuttuvien motiivien mukaan.²¹⁷

Uskonnollisten rituaalien ja kulttien seurauksena roomalaiset tunsivat yhteensopivuutta ja kasvattivat yksilöllisyyttään. Roomalainen uskonto ei syventynyt kysymyksiin väärästä tai oikeasta tai hyvästä tai pahasta eikä muutenkaan eettiseen pohdiskeluun. Roomassa ja antiikin maailmassa moraalisten hyveiden siirtäminen liittyi *yhteisölliseen kasvatukseen*. Roomassa jumalten ei tulkittu katselevan ihmisten kertaluonteista käytöstä ja käytöksen moraalialia, elleivät ne olleet haitaksi ihmisen ja jumalien keskinäiselle yhteydelle.²¹⁸ Roomalainen mytologia ja uskonto olivat voimakkaasti sidoksissa keskenään. Tutkija John Scheid on määritellyt esimerkiksi, että myyttisiä näkemyksiä uskonnollisista henkilöistä on paljon. On Epätavallista havaita *kulttipaikkaa* tai ainakaan *alttaria*, jota ei ole koristeltu myyttisillä kuvauksilla tai myyttisillä asioilla. Myyttisillä kertomuksilla on ollut yhtä suurta vaikutusta kuin esimerkiksi Raamatulla oli myöhemmin elämän johdattajana.²¹⁹ Rituaaleja tarvittiin esimerkiksi kaupungin perustamiseen, sodan julistamiseen tai ruokailuun.²²⁰

Antiikin teologiasta John North kertoo, ettei roomalaisia jumalia ollut ongelmatonta järjestää. Ongelmallisen roomalaisista jumalien järjestämisestä tekee sen, ettei jumaluuksia ollut organisoitu järjesteltyksi lopputulokseksi eli *pantheoniksi*. *Tasavallan* ajanjaksona ihmisten ja jumalien kesken oli näkyvä lajittelu. Näkyvän lajittelun huomasi siitä, ettei palvonnassa viitattu yhteenkään aikaisemmin eläneeseen ihmiseen. Caesarin vaikutuksesta tuli *apoteosia*. Lucretiuksen aikakaudella ihmiset ja jumalat olivat eri lokeroissa.²²¹ Uskonnollisesta suvaitsevaisuudesta ei nykyisessä ajattelussa voi käyttää, koska Roomassa hyväksyttiin vain polyteistinen jumalakäsitys.²²² Filosofian tarkoituksena oli henkisyiden puolustaminen. Filosofian tarkoituksena ei ollut arvostella tai osoittaa vääriksi uskontoja, vaan se lujitti uskontoa. Filosofia kannatti uskontoa etenkin etiikassa, kosmologiassa ja eskatologiaan kuuluvissa tapauksissa.²²³

Roomalaiseen uskontoon olennaisesti kuuluvia käsitteitä ovat *superstitio* ja *religio*. Tutkija John Scheidin mukaan *religio* käsite on hankala kääntää. Uskonnollisessa käyttöyhteydessä *religio* koskee ideaa jumalten ja ihmisten välisestä *yhteydestä*. *Relego*

²¹⁷ Hänninen et al. 2012, 29.

²¹⁸ Mustakallio 2008, 12, 18.

²¹⁹ Scheid 2003, 178 & 180–181.

²²⁰ Most 2003, 304.

²²¹ North 2000, 37.

²²² Hänninen et al. 2012, 251.

²²³ Helenius 2020, 12.

käsitteellä viitataan ideaan *uskonnollisten velvollisuuksien* pikkutarkasta kiinnipitämisestä elämässä. Näiden yhdistelmäsana *religio* rakentuu sanoista *relego* ja *religo*. Se tarkoitti uskovien ihmisten *yhteyttä* jumaliin sekä *uskonnollisten velvollisuuksien tapajärjestelmää*. *Religio* -konseptiin ei yhdistetty käsitystä jumalten ja ihmisten keskinäisestä *yhteydestä*. *Superstitio* tarkoittaa viittaamista uskonnollisten käsitysten *kokonaisuuteen*, jossa virheellisesti uskotaan pahantahtoisiin *kostaviin* jumaliin. Pahantahtoiset ja kostavat jumalat herättävät suurta kauhua. Kauhuntunnetta pyritään rauhoittelemaan monenlaisilla keinoilla, *kuten rituaaleilla* ja *uskolla jumaliin*, jotka suojaavat uskovaa kansaa, jumalia ei saanut satuttaa. Kristinuskon vaikutuksesta *superstitio* alkoi tarkoittamaan uskoa epäjumaliin.²²⁴

Latinan kielessä ei ole selkeää uskontoa tarkoittavaa käsitettä. *Cultus* tarkoittaa *kulttia* sekä *kultissa* olemista. *Ritus* tarkoittaa tapaa, jolla *kulttia harjoitettiin*. *Pietas* käsitteellä selvitetään jumalan ja ihmisen ja myös *yhteisön* ihmisten keskinäistä kunnioitusta osoittavia ja totuudenmukaisia yhteyksiä.²²⁵ Vahvistamattomiin jumaliin, joista ei tiedetty paljon, viitattiin käsitteellä *dii incerti*.²²⁶ Roomalaisille pyhä tila voitiin määritellä kolmeen eri kategoriaan. Ensimmäinen on *sanctus*, joka tarkoittaa tietyn maanosan käyttöä. *Ennustuspappi auguurien* järjestämällä *riiteillä* alueesta tuli pyhä. Jos tila pyhitettiin eli konsektoitiin *pontifex*-pappien toimesta tilasta tuli pyhä eli *sacer*. Kolmannella eli *religiosus* sanalla viitattiin *hautausmaihin*, jonne ei saanut sekaantua ilman *pontifex*-pappien rauhoittelu *riittä*.²²⁷

Antiikin maailmassa esiintyi ateismia ja skeptisyyttä jumalia kohtaan. Tutkija Glenn Most on esittänyt, että antiikin maailmassa ateismi ymmärrettiin lähinnä epäileväksi katsomukseksi jumalia kohtaan kuin jumalien kieltämiseksi. Melko harvoin esiintyi ilmiselvää ateismia, vaikka ateismiakin oli.²²⁸ Esimerkiksi tutkija Anthony Long tulkitsee, että *hellenistisen ajan* filosofi Khryssippos järkeili jumalien olevan ainoastaan väliaikaisia. Khryssippoksen mukaan jumalat ajan myötä katoavat, koska jumalat ovat rajallisen *maailman osia*.²²⁹ Tutkija Dirk Obbinkin tulkitsee, että Epikurokseen liitetty ateistisuus johtui antiikissa sekaannuksista. Epikuroksen Poseidoniuksen näkemykset ja Epikuroksen filosofinen rakenne

²²⁴ Scheid 2003, 22–23.

²²⁵ Mustakallio 2008, 18.

²²⁶ Kajanto 2007, 111.

²²⁷ Hänninen et al. 2012, 162.

²²⁸ Most 2003, 304, 314.

²²⁹ Long 1990, 288.

poikkeuksellisineen jumaliseen saivat aikaan antiikin ihmisissä tunteen Epikuroksen ateistisuudesta.²³⁰

Antiikissa oli tutkija John Scheidin mukaan kaksi käsitettä jumalienpilkkään. Jumalien pilkkaa oli olemassa antiikissa suunnitellusti tehtyä eli *impius* tai *vahingossa tehtyä* eli *impietas*. Jumalienpilkan käsitteitä olivat *impietas* ja *impius*. Suunniteltua jumalienpilkaa ei ihminen pystynyt sovitteluun ja teon tehnyt ihminen muuttui ikuisesti jumalille kelpaamattomaksi eli *impiukseksi*. Suunniteltuun pyhäinhäväistykseen *yhteisön* oli tehtävä sovitus suunnitellun tekijän sijaan.²³¹

5.2 Lucretiuksen usko jumaliin

Visa Heleniuksen mukaan Lucretiuksen *piilevä dilemmaan* eli vastaus kysymykseen, onko jumalia olemassa mielen ulkopuolella, ei saada selville Lucretiuksen teoksesta.²³² Visa Helenius toteaaakin, että Lucretiuksen näkymättömästä ongelmasta seuraa se, että Lucretiuksen jumaluudet voi tulkita kahdella toisistaan poikkeavalla tavalla. Ensimmäinen tapa tulkita Lucretiuksen uskoa jumaliin on polyteistinen eli monijumalainen. Polyteismillä tarkoitetaan monijumalaisuutta ja roomalaisessa uskonnossa oli mies- ja naisjumalia. Jumalia palveltiin siksi, että saataisiin palkinto elossa ollessa, ei kuolemanjälkeisyyden takia.²³³ Toinen jumala-tulkinta on *ateistinen tulkintalinja*.²³⁴ Ateismilla tarkoitetaan, ettei jumalan olemiseen ole tarkoitusta *uskoa*.²³⁵

Lucretiuksen polyteismille ovat eri tutkijat esittäneet monia syitä. Martin Ferguson Smithin mielestä Lucretius ja Epikuros ovat polyteistejä, ja Lucretius ottaa oppia Epikuroksesta *uskonnollisen reformin* tavoitteessaan.²³⁶ Shirley Casen mukaan Lucretius on polyteisti, joka hyväksyy epikurolaisen uskonnon.²³⁷ Tutkijat Philip Hardie ja Stuart Gillespie tulkitsevat, että Epikuros oli ateisti, mutta Lucretius ei ollut ateisti. Hardien ja Gillespien mukaan Lucretius kritisoi vain *taikauskoa* koskevia periytyviä jumaliin liittyviä ymmärryksiä.²³⁸ Lee Fratantuono sanoo varauksellisesti, ettei Lucretius pidä ateismia todennäköisenä. Lucretius ei mahdollisesti tiedostanut, mitä jumalten olemassaololla haluttiin

²³⁰ Obbink 1989, 208–209.

²³¹ Scheid 2003, 26–27.

²³² Helenius 2020, 55.

²³³ Hänninen et al. 2012, 14.

²³⁴ Helenius 2020, 55.

²³⁵ Visala 2010, 325–326.

²³⁶ Rouse & Smith 1975, xxxvii ja xxxviii.

²³⁷ Case 1915, 96–101 & 105.

²³⁸ Gillespie & Hardie 2007a, 10.

sanoa tai uskonut ajankohtaiseen jumalten olemassaoloon.²³⁹ Iiro Kajannon mukaan Lucretius ei kumoa jumalten olemassaoloa, vaikka kritisoikin perinteistä jumalakäsitystä.²⁴⁰

Lucretiuksen ateistisempää tulkintalinjaa perustellaan sillä, että Lucretius on peiteltysti ateisti ja Lucretiuksen filosofia ohjaa ateismiin. Tutkija Juraj Franekin mielestä Lucretius puolustaa *DRN*-teoksessaan Luonnollisia selityksiä ja atomismia ja luopuu kuvauksista, jotka koskevat uskontoa, jumalia ja kaikkea yliluonnollisuutta.²⁴¹ Franekin ajattelusta seuraa se, että jumalten olemassaolon arveleminen todeksi on yhteensopimatonta ja tarpeetonta. Tutkija John Colmanin mielestä Lucretiuksen on pakko puhua jumalista, koska uskonto ja politiikka olivat osa yhteiskuntaa Lucretiuksen aikana ja olivat riippuvuussuhteessa toisiinsa. Colmanin mukaan Lucretiuksen jumalat olivat eräänlaisia epäjumalia, koska Lucretiuksen jumalat olivat keinotekoisia ja kokonaan vaikuttamiseen kykenemättömiä. Colmanin toteaa, että teoksesta saa vahvan tarkoituksen olla uskomatta Lucretiuksen jumaliin liittyvää sitoutuneisuutta.²⁴² Crane Brintonin teoksessa *Aatteet ja ihmiset* pitää Lucretiuksen *DRN*-teosta vakuuttavana Jumalan kieltämisen apologiana.²⁴³

5.3 Lucretiuksen teologiset tulkinnat

Lucretius myöntää mytologioiden taiteellisen arvon, mutta tuomitsee ne oikean opin vastaisiksi. Lucretiuksen mukaan maata voi kuitenkin nimittää jumalien äidiksi, jos muitakin mytologisia jumalia käytetään symbolistisesti. Maa on aina vailla tuntoa, joten se ei ole jumala eikä elävä.²⁴⁴ Tämä on ristiriidassa ensimmäiseen Venuksen ylistykseen. Lucretiuksen mukaan on hyödytöntä rukoilla jumalia, koska jumalat eivät välitä ihmisten asioista. Jumalat elävät ärsyyntymättömässä rauhassa ja ovat kuolemattomia. Lucretiuksen kirjoituksessa puheet Venuksesta ja Marsista ovat runollista kuvakieltä, joka ei täytä todellisuutta.²⁴⁵ Taivaankappaleita ei tule pitää jumalallisina, koska taivaankappaleilla ei ole aisteja eikä *elinliikettä*. Aistien ja *elinliikkeiden* puuttumisesta seuraa, ettei taivaankappaleilla ole sielua, jolloin taivaankappaleilla ei ole sielua. Lucretius ajatteleeekin, että on epätodennäköistä, että *sielu* pystyisi yhdistymään eetteriin, veteen, tuleen, maahan tai alkuaineeseen.²⁴⁶

²³⁹ Fratantuono 2015, 23.

²⁴⁰ Kajanto 2007, 120–121.

²⁴¹ Franek 2011, 27–28.

²⁴² Colman 2009, 228, 232–233.

²⁴³ Brinton 1964, 146.

²⁴⁴ Numminen 1965, 108–109.

²⁴⁵ Numminen 1965, 31–32.

²⁴⁶ Numminen 1965, 297.

Lucretius hylkää stoalaisten ymmärryksen maailman hengestä. Stoalaisilla maailman henki on teleologinen eli tarkoituksellinen käsitys, jonka mukaan maailma oli luotu ihmisen hyötyä huomioiden. Syinä Lucretiuksen hylkäämiselle on, että luonto kykenee ilman jumalallista apua kasvattamaan viljoja, auttamaan ihmisiä, ja sijoittamaan vuodenaajat. Se antaa muitakin asioita, joita ihmiset ottavat käyttöönsä nautintoa saadakseen. Lucretius käyttää nautinnosta nimeä *elämän jumalainen johtaja*.²⁴⁷ Lucretius ajattelee, että elollisista olennoista kaikki rakastuvat heti maailmaan tultuaan mielihyvän tunteeseen. Mielihyvän tunne ohjaa Lucretiuksen mukaan olentoja, johon tarvitaan kineettistä ja katastemaattista nautintoa. Maailmassa on paljon ongelmia, joten se ei voi olla jumalien luoma.²⁴⁸

Lucretiuksen mukaan, että emme pysty aistimaan jumalia *aisteillamme*, vaan jumalat voi nähdä vain *hengen mieli* etenkin unen aikana. Lucretius väittää, etteivät jumalat tehneet maailmaa ihmisen takia eivätkä jumalien omaksi eduksi, kuten stoalaiset ovat väittäneet. Lucretius ajattelee, ettei jumalilla ollut mitään syytä alkaa luomaan maailmaa, koska kannustimena ei varmastikaan ollut hyväksynnän haluaminen ihmisiltä tai tarve vuorotteluun. Jumalien halutessa luoda ihmiset ja maailman, heillä ei olisi ollut niihin esikuvaa tai muotoa. Atomien voimasta jumalilla ei olisi tietämystä, ellei luomisen työstä luonto olisi osoittanut mallia. Lucretius esittää kolme varmistusta sille, miksi jumalat eivät luoneet maailmaa ihmisistä varten. Ensimmäisenä maasta valtaosa on käyttökelvotonta ihmisen asumiseen, koska maanviljely on työlästä ja vaivalloista ja koska on onnettomuuksia ja vaaroja. Toiseksi eläimetkin tulevat keskenään paremmin toimeen kuin ihmiset keskenään. Lucretiuksen mukaan eritoten lasten hoito edellyttää ihmiseltä vaivaa ja huolta, mitä eläinten jälkeläisten hoito ei vaadi. Kolmantena syynä on elämän kurjuus, mikä ei ole Epikuroksen oppien mukaan totta. Epikuroksen mukaan erityisesti *viisaiden* elämä on levollista.²⁴⁹

Lucretius koki myötätuntoa uskovia ihmisiä ja ihmiskuntaa kohtaan. Jumalat antavat vain merkittävälle miehille valtaa eivätkä suunnittele ihmisten kohtaloita. Epikuroksen mukaan hartaat rukousmenot pitäisi korvata mielentyyneydellä. Lucretius pitää mielen tyyneyttä aitona hurskautena. Jumalauskon syntyä Lucretius selittää kahdella eri tavalla. Ensimmäinen pohjautuu Epikuroksen kuvaoppiin. Kuvaopissa ajatellaan, että jumalista tulevia kuvia havaitsee vain mieli, kun se pyrkii näkemään jumalia. Epikuroksen mukaan kuvat jumalista nousevat esiin todennäköisesti yöllä, koska silloin aistit nukkuvat ja henki

²⁴⁷ Numminen 1965, 100. Elämän jumalainen johtaja (lat: *dux vitae dia voluptas*).

²⁴⁸ Numminen 1965, 100.

²⁴⁹ Numminen 1965, 297–298. ”Hengen mieltä” ei määritellä tarkemmin.

valvoo. Ihmiselle muodostuu ymmärrys jumalien onnellisuudesta, ikuisuudesta, voimasta, kauneudesta, suurikokoisuudesta ja luonnosta. Toinen syy jumalauskojen syntyyn on tietämättömyys ja väärät päätelmät. Tässä ajatuksessa on Lucretiuksen mukaan kyse siitä, että syiden aiheuttajaa ei tiedetä ja asiaa selitetään pakotteisesti jumalilla.²⁵⁰

Lucretius toteaa, että jumalat eivät puutu ihmisten tekoihin rankaisemalla ihmistä. Jumalat viettävät aikaansa omissa oloissaan, ja luonto on vapaa huonotapaisista jumalista. Lucretius kyseenalaistaa jumalat kysymällä, kenellä olisi taitoa huolehtia samanaikaisesti todella monesta yhtä aikaa tapahtuvasta asiasta. Lucretius kertoo osoittavansa äärimmäistä kunnioitusta jumaliin, jotka vastaavat hänen omaa filosofista ymmärrystänsä. Sen sijaan Lucretius paheksuu ja ivaa kansanuskon jumalia ja virallisia jumalia. Hän pitää niitä moraalittomina ja vähäjärkinä.²⁵¹

5.4 *Venuksen ylistys*

Venus eli rakkauden ja kauneuden naispuolinen jumala²⁵² on roomalaisten kantaäiti, jonka kautta roomalaiset ovat syntyneet. Tämä tarkoittaa sitä, että Venus voimistaa runokokoelman roomalaisuutta. Toisena merkityksenä Venuksella on Lucretiuksen *DRN*-teoksessa se, että Venus kuvaa elämän voimaa, joka on luonnossa. Venuksen tuleminen sijoitetaan kevääseen, koska silloin eläimillä on kirmailu ja soidinaika meneillään ja luonto on kauneimmassa asussaan. Luonnon ollessa kauneimmassa asussaan ajatellaan sen ottavan vastaan valtiattarensa eli Venuksen. Lucretius rukoilee Venuksen apua aloittaessaan kirjoittamaan runokokoelmaansa, koska taiteen alalla ei tule kauniita tuloksia ilman Venuksen luomisvoimaa. Runous tarvitsee ulkoista rauhaa. Lucretius toteaa, että Memmius on aina ollut jumalattaren suosiossa. Lucretius kuvaa rukoilun rauhan tärkeyttä mytologisella kuvauksella.²⁵³

Venuksen ylistyksestä ote:

*”Aeneaan joka loit, elähyttäjätär Venus, Hurma
ihmisien, jumalain, joka taivaan merkkien alla
liukuvien, meren purjeikkaan, maan viljavat kentät
elvytät, toimestas näet henkivien suvut kaikki*

²⁵⁰ Numminen 1965, 318–319.

²⁵¹ Numminen 1965, 116–117.

²⁵² Mustakallio 2008, 203.

²⁵³ Numminen 1965, 31.

*saa alun, synnyynnän, sekä auringon valon nähdä.
Väistävät tuuletkin sua, taivahatar, sekä pilvet
saapumishetkellä, myös armaat taitava mantu
kukkaset sulle nostattaa, hymyää meret aavat
taivas heijastuu sekä kirkkaan luo valon maihin.
Sillä kun selkeytyy kevätpäivän loistava hahmo,
Kahleetonna jo henkäilee hedelmöittävä länsi
saapuva kuuluttaa, oi taivahatar, sinun ensin
ilman lentelijät, sydän järkkyyen valtasitähden;
sitten kirmaavat pedot, karjat laitumen halki,
uiden katkaisee kymet uljaat, hurmiomielin
seuraten jäljissä mihin kunkin vain sinä ohjaat.
Min vain kasvattaa meret, vuoret, rientävät virrat,
lehdekkäät kodot lintusten sekä vihreät nurmet:
kaikkien rintaan nyt sinä isket hempeän lemmen,
innoin jatkamahan sukukuntaa saat joka heimon”.*²⁵⁴

Seuraavana *Venuksen ylistyksestä* Lucretius kertoo runon nimeltä *Runoelman sisällys* ja esittää kohdan, joka on herättänyt monia tulkintoja jumalista.²⁵⁵

*”Muutoin: huomios nyt sinä suo sekä korvasi käännä,
huolet syrjäyttäin, opetuksenoikean puoleen,
että et anteja, jotka on tehty hartahin innoin,
halpana heittäis, ennen kuin tajuat sinä niitä.
Sillä nyt selvitykseen jumaloiden käyn sekä taivaan
seikkojen korkeiden, olioin esialkuset näytän,
joista on kaiken luova ja kasvuun saattava luonto,
joiksi ne jälleen purkava on tuhoten sama luonto.
Niitäpä mainitsen minä ”syntymäkappaleiksi”
selkoa tehdessään, sekä ”aineksiksi” ja niillä
olkoon myös nimitys ”olioiden siemenet” ynnä*

²⁵⁴ Titus Lucretius, *Carus Maailmankaikkeudesta* (Suom. Paavo Numminen 1965, 55)

²⁵⁵ Numminen 1965, 55–56.

”alkamakappalehet”, kun niistä on alkanut kaikki”.²⁵⁶

Runon **sillä** sana on tummennettu, koska siitä on tehty erilaisia tulkintoja. Tutkijat ovat esittäneet ristiriitaisuuden syyksi jonkinlaista pilkkaa lukijaa kohtaan tai Lucretiuksen epävakaata luonnetta. Lucretius mahdollisesti todistaa tällä sitä, että Mars²⁵⁷ ja Venus, josta runossa kerrotaan, ovat vain kuvallista runokieltä.²⁵⁸

Suuri äiti kuvaa maapallon rikkauksia. Lucretiuksella tähän äitimaa-jumaluuteen on yhdistynyt kaksi erillistä jumaluutta. Nämä kaksi erillistä Jumaluutta olivat nimeltään Rheia ja Kybele. Rheian kreikkalaiset yhdistivät omissa mytologioissa Zeuksen äitiin sekä Kronoksen puolisoon.²⁵⁹ Suuri äiti symboloi sekä maata, että äitiä tai mahdollisesti maaäitiä eli toisin sanoen maaemoa. Lucretiuksen ajattelussa äitimaa on ihmisten, eläinten ja jumalien äiti tätä Lucretius todistelee atomiopillansa siten, että nämä molemmat ovat saaneet ravintonsa maasta. Lucretius kertoo, että *maailmoiden välimailla elävät hienoruumiiset jumalat* eivät janoa maan antimia. Lisäksi maapallon jumaläitiys on ulkoa tuleva mytologinen harhaluulo.²⁶⁰

Kybelen asemasta palveluritualeista kertoo se, että Kybelen palveleminen oli hurmoksellista. Myyttisen mielikuvan mukaan Kybele eli suuri äiti kulkee leijonavaunujen vetämässä vaunussa arvovaltaisena ja hiljaisena saaden kansalta osakseen kiihkeän kukkastervehdyksen, mutta herättäen kansassa pelokkuutta. Palvontojen aikana Kybelen seurue oli uhkaava ja äänekkäs. Kybelen mahtavuuden pilkkaaminen yhdistettiin antiikissa kiittämättömyyteen vanhempia kohtaan.²⁶¹

Lucretiuksen äitimaa ja isänmaa liittyminen yhteen voi olla erityisesti Roomalainen ajatus. Äiti -jumalattaren tehtävänä on olla kasvattajana sekä ylläpitää kansalaismoraalia. äiti -jumalatar ohjaa alkukantaiset lapset kuuliaisuuteen. Äiti -jumalatar rankaisee niitä, jotka halveksivat äiti -jumalattaren mahtia tai ovat olleet kiittämättömiä vanhempiansa kohtaan. äiti jumalatar määrää, että nuoren tulee urhoollisesti puolustaa isänmaataan. Puolustaessaan urhoollisesti isänmaataan antaa nuori vanhemmilleen kunniaa ja turvaa. Edellä kuvatulle jumalan muodoille ei ole kyetty esittämään alkuteosta.²⁶²

²⁵⁶ Titus Lucretius Carus Maailmankaikkeudesta (Suom. Paavo Numminen 1965, 56–57)

²⁵⁷ Mustakallio 2008, 202. Maanviljelyksen ja sodankäynnin jumala.

²⁵⁸ Numminen 1965, 31.

²⁵⁹ Numminen 1965, 106. Kybele eli Magna Mater ja on luonnonvoimien jumalatar.

²⁶⁰ Numminen 1965, 107.

²⁶¹ Numminen 1965, 106.

²⁶² Numminen 1965, 107–108.

John Scheid kuvaa antiikin roomalaista uskonnollisuuden ominaisuuksia ytimekkäästi. Roomalainen uskonto ei perustunut jumalalliseen ilmoitukseen eikä sillä ollut oppijärjestelmää. Roomalainen uskonto pohjautui rituaalien toteuttamiseen. Rituaalit levittävät ja määrittelevät jumalien kuvaa ja tapahtumien ensisijaisesta *järjestyksestä*. Uskonnollinen sitoutuneisuus luokiteltiin uskonnon harjoittamisen perusteella. Uskonnolliseen sitoutuneisuuteen ei liittynyt uskonnoissa esiintyvien opetusten jakamista tai *sosiaalisesta statuksesta* sitoutumatonta *initaatiota* eli jäseneksi ottamista rituaalien avulla. Roomalainen uskonto oli polyteistinen ja yhteisöllinen uskonto, joka pyrki ensisijaisesti ratkaisemaan ajallisia ongelmia erityisesti yhteisön edun mukaisesti. Roomalaisessa uskonnollisuudessa uskonnollinen toimiminen oli vannoutunutta toimimista yhteisön kanssa ja uskonnollinen valta oli joka kerta jaettu. Roomalaiseen uskonnollisuuteen ei kuulunut moraalisääntöjä. Roomalaisella uskonnollisuudella ei ollut vastausta pelastukseen kuoleman jälkeen.²⁶³

6. Johtopäätökset

Tutkielmani tavoitteena oli tutkia aatehistoriallisesta näkökulmasta Lucretiuksen Maailmankaikkeus-teosta, Demokritoksen filosofiaa ja epikurolaisuuden jumalakäsityksiä. Tutkimuksessani esittelin Lucretiuksen elinaikana vaikuttanutta roomalaista uskonnollisuutta. Tutkimukseni alkoi johdannolla, jossa kerroin Lucretiuksesta tiedot, jotka hänestä tiedetään. Johdannossa tarkastelin Lucretiuksen kirjoittamaa Maailmankaikkeus-teosta kokonaisuutena. Runokokonaisuudesta esittelin kirjan löytymisen ajankohdan, kerroin teoksen sisältöä ja aikakauden vaikutuksesta teoksen sisältöön. Analysoidessani Lucretiuksen runoa kerroin runon tyyliuuntauksesta ja tutkijoiden näkemyksiä Lucretiuksen teoksesta. Taustoitin tulevaa Epikuroksen kerrontaa kertomalla ensin Demokritoksesta ja hieman Leukippoksesta, koska Demokritos ja Leukippos elivät ennen Epikurosta. Epikuros lainasi monet filosofiset ajatukset Demokritokselta. Leukippoksen esittelyn jätin tutkielmassani viittauksen tasolle, koska Leukippoksesta tiedetään hyvin vähän. Demokritoksesta kerroin sen, mikä oli tutkielmani kannalta tarpeellista. Pohjustusten jälkeen siirryin analysoimaan Epikurosta. Epikuroksesta kuvailin hänen filosofiaansa, tietoteoriaansa ja etiikkaansa. Epikuroksesta toin näiden lisäksi esille häneltä säilyneitä mielipiteitä sekä jumalakäsityksiä ja lopuksi esittelin Epikuroksen vaikutusta Lucretiukseen. Epikuroksen tarkastelun jälkeen siirryn analysoimaan Lucretiuksen filosofiaa. Lucretiuksen filosofiaa kuvailin atomiopin ja atomiopin

²⁶³ Scheid 2003, 18–20.

vaikutuksesta todellisuuteen. Lucretiuksen filosofiassa keskityin kuvailemaan myös havaintoa, skeptisismiä, käsitystä sielusta ja etiikkaa. Lucretiuksen filosofian kuvailujen jälkeen analysoin toisessa kappaleessa hänen uskoansa jumaliin ja teologisia tulkintoja. Lucretiuksen jumalauskon ja teologisten kuvailujen jälkeen kuvasin ja selvensin uskoa antiikin Roomassa. Kuvailin roomalaisen uskonnon merkittävimmät piirteet, jotka ovat esimerkiksi roomalaisten uskonnon harjoittaminen, roomalaiseen uskontoon liittyvät käsitteet, merkittävimmät opinkohdat ja tunnuspiirteitä roomalaisessa uskonnollisuudessa. Antiikin Rooman uskontojen jälkeen esitin pientä tiivistystä ja viittauksen Lucretiuksen runosta, joka kuvaa yhtä roomalaista jumalaa nimeltä Venus. Tiivistyksessä kuvasin Lucretiuksen runoon liittyvää täsmennystä jumalista ja tiivistin roomalaisen uskonnollisuuden merkityksellisimmät piirteet.

Tutkielmani tavoite oli kertoa atomistien ja Lucretiuksen filosofiasta ja uskonnollisuudesta. Lucretiuksen uskonnollisuudesta monilla eri tutkijoilla on toisistaan poikkeavia tulkintoja. Tutkijatkaan eivät ole yksimielisiä Lucretiuksen uskonnollisesta vakaumuksesta. Lucretius tunnetaan hänen varhaisesta atomiopistansa, joka on yksi parhaiten säilyneitä epikurolaisia selityksiä. Mielenkiintoista oli, että moni tutkija pitää Lucretiuksen jumalakäsitystä puolustuspuheena ateismille. Lucretius on oivaltanut Jumala-todistuksen kiistämiseen hieman samantyyllisen perustelun, joka tunnetaan nykyään paremmin nimellä aukkojen Jumala.²⁶⁴ Tutkimustulokseni todistivat Visa Heleniuksen johtopäätökset Lucretiuksen ongelmallisista jumalista oikeiksi. Samalla oivalsin sen, että epikuroalaisuus ja myös Lucretiuksen filosofia on usein yhdistetty ateismiin, vaikka asia on monien tutkijoiden mielestä hyvin tulkinnallinen.

Modernin Lucretius-tutkimuksen näkökulmat ovat monipuolisia. Lucretiuksen filosofian on katsottu esimerkiksi edustavan varhaista naturalismia ja materialismia, jonka seurauksena *DRN*-teoksen sanomaa on kuvattu varhaisiin materialisteihin ja naturalisteihin.²⁶⁵ Lucretiuksen filosofiaa on tutkittu esimerkiksi kuoleman pelkoon liittyvän lähestymistavan kautta²⁶⁶, havainnon filosofiaan²⁶⁷ ja kielen performatiivisuuteen liittyen.²⁶⁸

²⁶⁴ Numminen 1965, 319; Collins 2003, 22 & 24. Aukkojen Jumala eli God of the gaps tarkoittaa tietämättömyyteen vetoavaa argumenttia, jossa Jumala tai Jumalat ovat olemassa, koska ei tiedetä, miten jotkut asiat tapahtuvat luonnossa. Tämän todistelun mukaan asia on selittämätön ja vaatii selitykseen ihmettä.

²⁶⁵ Gillespie & Mackenzie 2007, 307–311.

²⁶⁶ Helenius 2018.

²⁶⁷ Helenius 2019.

²⁶⁸ Shearin 2014.

Lähteet ja kirjallisuus

Päälähteet

Laertios, Diogenes. *Merkittävien filosofien elämät ja opit*. Suomentanut ja selitykset laatinut Marke Ahonen. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Summa, 2003.

Lucretius, Carus Titus. *Maailmankaikkeudesta*. Suomentanut Paavo Numminen. Porvoo: WSOY, 1965.

Numminen, Paavo (1965). Titus Lucretius Carus, *Maailmankaikkeudesta*. (Suomentanut ja selitykset laatinut Paavo Numminen), Porvoo: WSOY.

Kirjallisuus

Angeria, Kari (2008). *Polku onnellisuuteen: Epikuroksen ajatuksia onnellisuudesta ja tiedon roolista sen saavuttamisessa*. Tutkielma, Jyväskylän yliopisto.

<http://urn.fi/URN:NBN:fi:jyu-200804081325>

Armstrong, Arthur Hilary (1939). *The Gods in Plato, Plotinus, Epicurus*, The classical quarterly 32, 3, 190–196.

Aspelin, Gunnar (1977). *Ajatuksen tiet: yleinen filosofian historia*. Suomentanut J. A. Hollo. Porvoo: WSOY.

Augustinus. *Jumalan valtio I*. Suomentanut Heikki Koskenniemi. Helsinki: WSOY, 2003.

Bacon, Francis 1561–1626, (2001). *The Essaies*, Blacksburg, VA: Virginia Tech.

Baker, Eric (2007). Lucretius in the European Enlightenment. Gillespie & Hardie 2007 (toim.), *The Cambridge companion to Lucretius*, 274–288.

Brinton, Crane (1964). *Aatteet ja ihmiset: Länsimaisen ajattelun vaihteita*. Suomentanut Oiva Oksanen. Helsinki: Otava.

Calvino, Italo (1995). *Kuusi muistiota seuraavalle vuositukselle*. Suomentanut Elina Suolahti. Helsinki: Loki.

- Case, Shirley (1915). *The Religion of Lucretius*. The American Journal of Theology, 19, 1, 92–107.
- Castrén Paavo, Jorma Kaimio & Maarit Kaimio (toim.) (2007). *Antiikin myytit ja uskonnot*. Helsinki: Otava (2 painos).
- Castrén Paavo & Pietilä-Castrén Helena (2000). *Antiikin käsikirja*. Helsinki: Otava.
- Collins, Jack (2003). Miracles, Intelligent Design, and God-of-the-Gaps. *Perspectives on Science and Christian Faith Vol 55*, Numero 1, Maaliskuu 2003, 22–29.
- Colman, John (2009). *Lucretius on Religion*. Perspectives on Political Science, 38, 4, 228–239
- Demokritos ja Epikuros. *Riippumaton nautinto*. Suomentanut Arto Kivimäki, Tua Korhonen ja Sampo Vesterinen. Selitykset ja jälkisanat Tua Korhonen ja Arto Kivimäki. Olympos-sarja. Helsinki: Tammi, 2006
- Flower, Harriet I (toim.) (2004). *The Cambridge Companion to the Roman republic*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Franek, Juraj (2011). *Lucretius and the modern interdisciplinary critique of religion*. Graeco-Latina Brunensia, 168, 15–28.
- Fratantuono, Lee (2015). *A Reading of Lucretius' De Rerum Natura*. Lanham, Boulder, New York & London: Lexington Books.
- Gale, Monica (2007). Lucretius and previous poetic traditions, Gillespie Stuart & Hardie Philip (toim.) 2007b. *The Cambridge companion to Lucretius*. Cambridge: Cambridge University Press, 59–75.

- Gillespie, Stuart. & Hardia Philip (2007)a. Introduction & Dateline, Gillespie & Hardie (toim.) 2007b: *The Cambridge companion to Lucretius*, Cambridge: Cambridge University Press, 1–15, 325–326.
- Gillespie, Stuart & Hardia, Philip (toim.) (2007)b. *The Cambridge companion to Lucretius*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heiskanen, Jukka (2010). *Nuoren Marxin luonnonfilosofia ja sen ekologiset seuraukset*. Helsinki: TA-Tieto Oy.
- Heiskanen, Jukka (2005). Karl Marx luonnonfilosofina – johdannoksi Marxin väitöskirjaan. Marx, Karl., *Demokratoksen ja Epikuroksen luonnonfilosofian ero*. Suomennos J. Heiskanen, Jyväskylä: Minerva, 7–59.
- Helenius, Visa (2019). *Lucretiuksen kuoleman pelkoa koskeva näkemys ja nykyaika*. Thanatos. Suomalainen kuolemantutkimuksen seura Ry. Vol 8 2/2019. 9–38.
- Helenius, Visa (2018). Lentävät kuvakalvot ”läpi aavojen ilmain”– Lucretiuksen kuvaoppi ja varhaista havainnon filosofiaa. Hemmo Laiho ja Miira Tuominen (toim.), *Havainto*. Turku 2018: Painosalama Oy, 28–35.
- Helenius, Visa (2020). *Sine dis? Lucretiuksen ongelmallisista Jumalista*. Tutkielma, Turun yliopisto. <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2020062946365>
- Hänninen, Marja-Leena, Majastina Kahlos & Ulla Lehtonen (2012). *Uskonnot antiikin Roomassa*. Helsinki: Teos.
- Juti, Riku (2013). *Tiedon filosofia: antiikista nykyaikaan*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kajanto, Iiro (1997). Johdanto ja selvittävä hakemisto. Tacitus: *Keisarillisen Rooman historia*. Suomentanut Iiro Kajanto. Juva: WSOY, 1997.
- Kajanto, Iiro (2007). Rooman uskonnon kreikkalaistuminen ja uskonnon kritiikki Roomassa. Paavo Castrén, Jorma Kaimio & Maarit Kaimio (toim.), *Antiikin myytit ja uskonnot*. Helsinki: Otava, 111–126.
- Kariniemi, Olli (2021). *Matkaopas mielipiteiden maailmaan: vahvoja argumentteja ja virhepäätelmiä*. Helsinki: BoD-Books on Demand.

- Kivimäki, Arto & Tua Koskenniemi (2006). Selitykset ja jälkisanat, Demokritos ja Epikuros, *Riippumaton nautinto*. Suomennos Arto Kivimäki, Tua Korhonen ja Sampo Vesterinen), Helsinki: Tammi, 107–200.
- Kivistö, Sari & H.K Riikonen (2007). Antiikin kirjallisuus ja suomennokset uuslatinasta ja humanistikreikasta. Höyhtyä Satu, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki, Anne-Maria Latikka, Outi Paloposki & H. K Riikonen (toim.), *Suomennos kirjallisuuden historia 2*. Helsinki: Gummerus kirjapaino OY, 29–53.
- Koskenniemi V, A (1953). *Roomalaisia runoilijoita*. Porvoo: WSOY (3. täydennetty Painos).
- Lehoux, Daryn, Morrison, A.D, Sharrock, Alison (toim.) (2013). *Lucretius: Poetry, Philosophy, Science*. Oxford: Oxford University Press.
- Long, Anthony A (1990). Scepticism about Gods in Hellenistic Philosophy. Griffith, M. ja Mastronarde, D. (toim.), *Cabinet of the Muses: essays on classical and comparative literature in honor of Thomas G. Rosenmeyer*. Atlanta: Scholars Press, 279–291.
- Marx, Karl (2005). *Demokritoksen ja Epikuroksen luonnonfilosofian ero*. Suomentanut J. Heiskanen. Jyväskylä: Minerva.
- Minyard, John Douglas (1985). *Lucretius and the Late Republic*, Leiden: Brill Publishers.
- Morel, Pierre-Marie (2009). Epicurean atomism. James Warren (toim.), *The Cambridge Companion to Epicureanism*. Cambridge: Cambridge University Press, 65–83.
- Most, Glenn, W (2003). Philosophy and Religion. David Sedley (toim.), *The Cambridge Companion to Greek and Roman philosophy*. Cambridge, Cambridge University Press, 300–322.
- Mustakallio, Katriina (2008). *Uskonto ja yhteisö Antiikin Roomassa*. Helsinki: Gaudeamus.
- North, John (2000). *Roman religion*, New Surveys in the Classics, 30, Cambridge: Cambridge University Press.

Obbink, Dirk (1989). The Atheism of Epicurus, *Greek Roman and Byzantine Studies*, 30, 2, 187–223.

Palmer, Leonard R (1995). *The Latin Language*. Bristol: Bristol Classical Press.

Prosperi, Valentina (2007). Lucretius in the Italian Renaissance, Gillespie & Hardie 2007, (toim.), *The Cambridge Companion to Lucretius*. Cambridge: Cambridge University Press. 214–226.

Höyhty Satu, Urpo Kovala, Pekka Kujamäki, Anne-Maria Latikka, Outi Paloposki & H. K Riikonen (2007). *Suomennos kirjallisuuden historia 2*. Helsinki: Gummerus kirjapaino OY.

Rouse W. H. D & Martin Ferguson Smith (1975). *Titus Lucretius Carus, De Rerum Natura*, Harvard: Harvard University Press (uusintapainos).

Saarinen, Esa (1985). *Länsimaisen filosofian historia huipulta huipulle Sokrateesta Marxiin*. Porvoo: WSOY.

Salomaa, Jalmari Edvard (1935). *Filosofian historia 1*. Helsinki: WSOY.

Scheid, John (2003). *An Introduction to Roman Religion*. Kääntänyt Janet Lloyd. Edinburgh university press.

Sedley, David (1998). *Lucretius: And the transformation of greek wisdom*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sedley, David (2003). *The Cambridge Companion to Greek and Roman philosophy*, Cambridge: Cambridge University Press.

Shearin, W. H (2014). *The Language of Atoms: Performativity and Politics in Lucretius De Rerum Natura*, Oxford: Oxford University Press.

Sihvola, Juha & Holger Thesleff (1994). *Antiikin filosofia ja aatemaailma*. Porvoo: WSOY.

Tacitus, *Keisarillisen Rooman historia*. Suomentanut, johdannolla ja selvittäväällä hakemistolla varustanut Iiro Kajanto. Juva: WSOY, 1997.

Taub, Liba (2009). Cosmology and meteorology. James Warren (toim.), *The Cambridge Companion to Epicureanism*. Cambridge: Cambridge University Press, 105–124.

Tenkku, Jussi (1981). *Vanhan- ja keskiajan moraalifilosofian historia*. Helsinki: Gaudeamus.

Valtaoja, Esko (2019). *Avaruudesta*, Helsinki: Tähtitieteellinen yhdistys Ursa.

Van Nuffelen, Peter (2010). *Varro's Divine Antiquities: Roman Religion as an Image of Truth*, *Classical Philology*, vol 105, 2, 162–188.

Von Ungern-Sternberg, Jürgen (2004). The Crisis of the Republic. Flower, Harriet I (2004). (toim.), *The Cambridge Companion to the Roman republic*, Cambridge: Cambridge University Press., 89–107.

Visala, Aku (2010). *Mitä tiede ei voi kertoa sinulle*. Kauniainen: Perussanoma.

Warren, James (toim.) (2009). *The Cambridge companion to Epicureanism*. Cambridge: Cambridge University Press.